

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E YEMEN İLE İLİŞKİLER (1911-1938)

Ü. Gülsüm POLAT*

ÖZ

I.Dünya Savaşı arifesinde adı sık sık cereyan eden isyanlarla anılan Yemen, devletin merkezine olan uzaklığı, mezhepsel farklılıkların körüklediği itaatsizlikler, bölgeye nüfuz etmeye çalışan emperyalist devletlerin baskısı gibi nedenlerle Osmanlı Devleti yönetimi açısından pek çok zorluğu ifade ediyordu. Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti zaman zaman değişikliğe uğrayan çeşitli yöntemlerle sürdürüldü. Özellikle merkezi otoriteye sık sık isyan eden İmam Yahya ile 1911'de imzalanan Dean Antlaşması önemli bir ittifakın başlangıcına işaret etti. I. Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı hâkimiyetinin fiilen sona erdiği Yemen'de hukuki süreç Lozan Barış Antlaşması ile sonuçlandı. Kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Yemen Krallığı arasında ilişkiler dostane bir çerçevede ilerledi. Yemen'de Türk diplomatik temsilciliğinin resmi olarak tesisinden evvel buradaki gelişmeler Suudi devleti nezdinde bulunan Türk elçiliği vasıtasıyla Ankara'ya bildirildi. Yemen ordusunun modernizasyonunda burada bulunan eski Osmanlı subaylarının önemli etkisi oldu. Özellikle Mahmud Nedim Bey'in burada bulunduğu sürede çok defa kişisel inisiyatifıyla giriştiği faaliyetler resmi ilişkilerin bir parçasıymış gibi algılandı ve bu algı bölgede etkin olmak isteyen devletlerin istihbarat kayıtlarına yansdı. Ancak bugün araştırmaya açık resmi belge ve telif eserlerin tetkikiyle anlaşılmaktadır ki Lozan Antlaşması'nın ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin Yemen'de fiili varlığı bölgede etkili olmak isteyen büyük güçleri tedirgin edecek bir mahiyet taşımamıştır. Yine de 1911'de imzalanan Dean Antlaşması ardından I. Dünya Savaşı yılları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinin sona ermesi ve devlet sınırlarının oluşması süreçleriyle devam eden 27 yıllık zaman dilimi Türk-Yemen ilişkileri açısından pek çok değişim ve kırılma noktasını ifade etmekte ve pek çok detayı barındırmaktadır. Bu ana çerçevede sözü edilen detayları ön plana çıkarmayı hedefleyen bu çalışmanın ana kaynaklarını arşiv belgeleri, hatıratlar, süreli yayınlar ve tetkik eserler oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yemen, Türkiye, İmam Yahya, Mustafa Kemal, Mahmud Nedim Bey.

* Yrd. Doç. Dr., Ü. Gülsüm Polat, Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gulsumpolat26@gmail.com

RELATIONS WITH YEMEN FROM OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC OF TURKEY (1911-1938)

ABSTRACT

Yemen, often associated with the rebellions that took place on the eve of the First World War, meant many difficulties for the Ottoman state administration, such as the distance to the center of the state, the disobedience fuelled by sectarian differences, and the pressure of imperialist governments trying to penetrate the region. In Yemen, Ottoman domination was sustained by various methods, which changed from time to time. The Dean Treaty, signed in 1911 with Imam Yahya, who frequently rebelled against the central authority, pointed to the beginning of an important alliance. The legal process in Yemen, where Ottoman domination finally ended in the wake of World War I, resulted in the Lausanne Peace Treaty. Relations between the Republic of Turkey and the Kingdom of Yemen were established in an amicable framework. Prior to the official establishment of the Turkish diplomatic representation in Yemen, the developments there were reported to Ankara through the Turkish embassy in the presence of the Saudi government. Former Ottoman officers who were present here had a significant influence in the modernization of the Yemeni army. Especially when Mahmud Nedim Bey was here, the activities he often initiated with his personal initiative were perceived as part of official relations and this perception was reflected in the intelligence records of the states that wanted to be active in the region. However, it is understood with examination of official documents and copyrighted works which are open to research today that after the Treaty of Lausanne, the actual presence of the Republic of Turkey in Yemen did not have the character to disturb the great forces that wanted to be influential in the region. Nevertheless, following the Dean Treaty signed in 1911, the 27-year timeframe including the years of World War I and the end of Ottoman rule followed by the formation of state borders, all point to the many changes and breaks in terms of Turkish-Yemeni relations. The main sources of this work aiming to emphasize the details mentioned in this main frame will be archive documents, memorabilia, periodicals and surveys.

Keywords: Yemen, Türkiye, Imam Yahya, Mustafa Kemal, Mahmud Nedim Bey.

GİRİŞ

Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nun Aden Körfezine kıyısı olan Yemen, Bâbulmendep Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılır¹. En genel ifadesiyle Arap Yarımadası'nın güneybatısını oluşturan Yemen'i içine alan coğrafyayı Héredote dünyanın en zengin yeri olarak tanıtır². Yemen'in ticarî açıdan stratejik önemi, dünya ticaretinde önemli köşe başlarına sahip olmak isteyen sömürgeci devletler için ehemmiyet arz etmesine neden olmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'da Kölemen beyleri üzerinde tam bir hâkimiyet kurmasının hemen ardından Yemen'e nüfuz etmesi mümkün olmamıştır. XVI. Yüzyıl başlarında Portekiz tehlikesinin Kızıldeniz ve Hint Denizi'nde baş göstermesi ve Yemen'in ekonomik ve stratejik önemi Osmanlı Devleti'nin Yemen'e ilgi duymasında etkili oldu. Osmanlı Devleti'nin Yemen'de ilk hâkimiyet devresi 1538-1636 yılları arasında yaşandı. Bu dönemde yerel hanedanlar özellikle Zeydilik ve onun temsilcisi imamlar ile Osmanlı idarecileri arasında iktidar mücadeleleri görüldü³. Zeydi imamının konumu diğer Şii geleneğindeki anlayıştan daha fazla anlam taşıyordu. Buna göre imamet dinin ana prensiplerinden biri olarak kabul ediliyordu⁴.

19. Yüzyıla kadar bölgenin idaresi fiili anlamda Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştı. Osmanlı idarecilerinin Yemen'e ikinci kez dikkatlerini yoğunlaştırmaları 19.Yüzyıl ortalarından itibaren özellikle bölgede artan İngiliz ilgisinin de etkisiyle gerçekleşti. Özellikle İngilizlerin Aden'i 1839'da ele geçirmesinin ardından Osmanlı idarecileri bölgenin güvenliğini tesis etmek için harekete geçtiler. Gazi Ahmet Muhtar Paşa askeri güçle bölgeyi tekrar Osmanlı hâkimiyetine bağlamayı başardı. Aralık 1870'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa Yemen'de görevli kuvve-i askeriyye kumandanı ve ardından vali olarak görev yaptığı dönemde burada yaşanan sorunları ve mücadeleyi hatıratında detaylı olarak anlatmaktadır. Onun Yemen'de bulunduğu dönemde San'a merkezli bir Yemen isyanı bastırıldığı gibi Yemen,

1 Halil Kurt, "Yemen Fiziki ve Beşeri Coğrafya", **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s. 400.

2 Hulusi Yavuz, **Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517-1571)**, İstanbul 1984, s. 18-21.

3 Cengiz Tomar, "Yemen Tarih-Osmanlılara Kadar", **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s. 406; İdris Bostan, "Yemen Osmanlılar Devri", **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s. 406-410.

4 Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s.331.

bir vilayet haline getirilip askerî ve idari açıdan teşkilatlandırılmıştır⁵. Osmanlı Devleti burada görev yapacak memurların bölge halkıyla olan münasebetlerinde yaşanan aksaklıkları gidermek için bazı tedbirler alarak buralara Arapça bilen memurlar gönderilmesi ile ilgili düzenlemeler yaptı⁶. Alınan tedbirlere rağmen 1889 ve 1895'te önemli asker kayıplarıyla zorlukla bastırılabilen isyanlar baş gösterdi⁷. Bu süreçte 1902'de İmam Hamidüddin'in (Muhammed b.Yahya b. Hamidüddin-ölümü 1904) başlattığı isyan Ahmed Fevzi Paşa'nın 15 Temmuz - 1 Eylül 1905 tarihleri arasında yürüttüğü harekâtla, kabile reislerinin bertaraf edilmesiyle bastırılabilirdi⁸.

1905'de Asir ve San'a bölgesinin⁹ iki önemli lideri Seyyid İdrisî ve İmam Yahya'nın (Mütevekkil-Alellah Yahya-ölümü 1948) işbirliği ile yeni bir isyan baş gösterdi. San'ayı alan Türkler Asir'de İdrisî'nin isyanını da bastırırken 30.000 askerini kaybetti. Batılı bir yazar bu isyanı bastıran Türk ordusu için "*Yemen Türklerin mezarlığı oldu*" demektedir¹⁰. 1909'da sayıları 109'u bulan bir Yemen heyeti İstanbul'da bir süre kalarak padişah II. Abdülhamid'in huzuruna kabul edilmişlerse de bu tür diplomatik temaslar Yemen isyanlarının son bulmasını sağlayamadı¹¹. İttihat ve Terakki idaresi de önceki dönemlere benzer biçimde

5 Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli**, (Yay. Haz. Nuri Akbayan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 40-95.

6 Ayrıca İbtidaiyye ve İdadiyye Mekteplerinde Arapça tedrisat yapılması kararlaştırılmıştı. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (Bundan sonra BOA), MV (Meclis-i Vükelâ) 231/236, 3 Ramazan 1331 (6 Ağustos 1913).

7 Thomas Kuehn, **Empire, Islam, and Politics of Difference. Ottoman Rule in Yemen, 1849- 1919**, Brill, Leiden, Boston 2011, s. 91-147; Osmanlı Devleti'nin Yemen'de fiili varlığı sömürgeci devletlerin uygulamalarından bir hayli farklıydı. Bugün hala ayakta olan pek çok Osmanlı kültür varlığı bunun açık göstergesidir; Yahya Yeşilyurt, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)**, Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 61.

8 Bostan, **a.g.m.**, s. 410.

9 Seyyid İdrisî'nin I. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak savaşın sonuna kadar izlediği siyaset hakkında bkz: Cabir Duysak, **Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

10 Paul Dresch, **A History of Modern Yemen**, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s.6.

11 **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2008, Belgenin aslı BOA, Y.PRK.MYD (Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi), 26/88- İ.DH, 1325 ca 1, orijinal görüntüsü: s. 374, transkripti, s.375-382.

devlete hizmetleri olan bazı kabile şeyhlerini rütbe ile taltif ederek sadakatlerinin korunması için çaba harcadı. 1911 Ağustosunda Vai'zât ve Zeydiye, Benî Camî, Beni Bişr şeyhülmeşayihleri ve diğer bazı şeyhlerin kapıcıbaşılık rütbesiyle taltifleri bölgedeki hassas dengeler içerisinde Türklere sadakatleri bilinen kabilelerin bağlılıklarının devamlılığı için atılan adımlardandı¹². İsyanların arka planında bölgeye gönderilen memurların suiiistimleri gibi sebepler bazı çalışmalarda zikredilmişse de Osmanlı merkezi yönetimin Yemen'deki varlığının sömürgeci bir anlayışa sahip olmadığı açıktır. Öyle ki Osmanlı Devleti burada pek çok gözle görünür imar faaliyetini yapmaktan da geri durmamıştır. Kale, karakol binası, devlet kurum binaları, iskeleler, yollar, okullar, hastaneler, hamamlar, suyolları, cami ve çeşmelerin arasında bulunduğu bu yapıların 71'i başkent San'a da kayıt altına alınmıştır. Eski San'a denilen bölgede ise 9 adet Osmanlı yapısı bulunmaktadır¹³. Hatta Yemen'de demiryolu yapılması için Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın bir layiha ile teklif edildiği ve II. Abdülhamid tarafından da olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır. Burada bir takım etüd çalışmaları ve finansmanı ile ilgili tedbirlerde alınmışsa da Trablusgarp Harbi'nin çıkmasından sonra İtalyanların Cibana limanını topa tutarak teçhizatı tahrip etmesi nedeniyle çalışmalar durdurulmuştur¹⁴.

Diğer taraftan Yemen'de hâkimiyetin devamlılığı kolay değildi. Sonuncusu 1911'de başlayan bir diğer Yemen isyanını Osmanlı kuvvetlerinin başındaki Ahmet İzzet Paşa bastırmayı başardı. Bu harekâta görevli olarak katılan İsmet (İnönü) Bey, bu harekâtın oldukça geniş kapsamlı olduğunu, Ahmet İzzet Paşa ile birlikte Tihame'ye ulaştıktan sonra Ahmet İzzet Paşa'nın Tihame'de sadakat ve kerametleriyle nüfuz kazanmış şeyhlerle görüştüğünü ve kuvvet topladığını diğer taraftan diğer bir askeri kolun Taiz üzerine gönderildiğini belirtmektedir. San'a'ya kadar ulaşan birliklerin buradaki muharebeleri devam ederken İmam Yahya ile temas yolları aranmaya başlanmıştı. Bundan sonra Asir hareketi ve Yemen'de siyasi anlaşma teşebbüsleri başlamıştı. Ancak Sabya cihetinde sıkışık kalan İdrisî'nin tam anlamıyla sükûtu sağlanamamıştı. Çeşitli girişimlerden sonra

12 **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2008; Belgenin aslı BOA, İ.TAL (İrade Taltifat), orijinal görüntüsü s. 390, transkripti, 392.

13 Yahya Yeşilyurt, "Türk Halk Kültüründe Yemen Temalı Konular ve Yemen'de Türk Kültür Varlıkları", **Yeni Türkiye**, Ortadoğu Özel Sayısı, S 85, s.717.

14 Ufuk Gülsoy, "Yemen Demiryolu Projesi", **Yeni Türkiye**, Ortadoğu Özel Sayısı, S 85, s.721-733.

özellikle Trablusgarp Harbi'nin çıkmasıyla merkezden bir barış antlaşmasının imzalanması yönünde izin verilmiştir. Zira İtalya'nın uyguladığı abluka nedeniyle Yemen'de bulunan birliklerin işi iyiden iyiye güçleşmişti. Ahmet İzzet Paşa'nın heyetinde bulunan İsmet Bey bu şartlar altında bir barış antlaşmasının imzalanmasının oldukça gerekli olduğunu hatıralarında yazmaktadır¹⁵. Bu şartlar altında 17 Temmuz 1911'de imzalanan Dean Antlaşması ile İmam Yahya ile Osmanlı Devleti arasında bir barış süreci tesis edildi. Bu antlaşma ile başlayan işbirliği sürecine Yemen'in tamamı mesela Asir'de mukim Seyyid İdrisî dâhil değildi. Zaten bölge aşiretlerinin değişken tutumları Osmanlı Devleti ve diğer nüfuz etmeye çalışan ülkelerin bölgeye dair izledikleri politikalarında sıklıkla göz önüne almaları gereken bir faktör olacaktı¹⁶.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Yemen ve Osmanlı Devleti'nin Etkinliği

Dean Antlaşması'nın İmam Yahya ile Türkler arasında barışı tesis etmesi; I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kuvvetleri için Arap Yarımadası'nın neredeyse başka hiçbir yerinde benzerine rastlanmayacak bir Osmanlı-yerel idare işbirliğinin başlangıcı oldu. Zira merkezi Ebha olan güneybatı Yemen'in idaresini elinde tutan Seyyid İdrisî¹⁷ savaş öncesinde İtalyanlarla işbirliği yaparken I. Dünya Savaşı sırasında da İngiltere ile işbirliği içerisinde faaliyet gösterecekti. Seyyid İdrisî ile İngilizler arasında 30 Nisan 1915'de imzalanan ittifak antlaşması ile savaşta yapacağı yardımlar ve karşılığında İdrisî'den beklenen manevralar belirlenmişti¹⁸. 1917 tarihli İngiliz-İdrisî Antlaşması'nın imzalanmasında ise Kızıldeniz'de artan İtalyan etkinliğinin bir neticesi olarak İtalya'nın Kızıldeniz adalarını kontrol altına almasını engellemek amacıyla yönelikti¹⁹. Genel seferberlik ilan edildiğinde

15 İsmet İnönü, **Hatıralarım, Genç Subaylık Yılları (1884-1918)**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Burçak Yay., İstanbul 1969, s.90-102.

16 Sözü edilen değişkenlik şu çalışmada detaylandırılmaktadır: İsa Blumi, "İmam Olmak: I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Yemen'de İmparatorluk ve İktidar Macerası", **Yeni Türkiye**, C. 85, 734-746.

17 Savaş öncesinde Seyyid İdrisî nezdine gönderilen Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kamil Efendi Seyyid İdrisî'nin bölge halkını kutsiyetine inandırdığını ayrıca Osmanlı bayrağını, hilafet makamını, Mekke Emiri Hüseyin ve İmam Yahya'yı tanımadığını beyan ettiğini aktarmaktadır. Veysi Karabulut, **Meşihât Müsteşarı Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913)**, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2010.

18 Jacob Goldberg, "The Origins of British-Saudi Relations: The 1915 Anglo-Saudi Treaty Revisited", **The Historical Journal**; 28(3), s. 693;Yeşilyurt, **a.g.e.**, s.167-168.

19 John Baldry, "The Powers and Mineral concessions in the İdrisi Imamate of Asir 1910- 1929", **Arabian Studies**, II, Ed. R.B.Serjeant, R.L. Bidwell, s.78-79.

(2 Ağustos 1914) Hicaz ve Asir gibi Yemen de başlangıçta bunun dışında tutulmuştu. Ancak o günkü şartlar altında Osmanlı Devleti'nin muhtemelen bir harp durumunda Yemen'e herhangi bir destek sağlamasının güç olacağından muhtemel bir duruma karşı buradaki birliklere hazırlık emri verilmişti. 4 Kasım'da bir İngiliz harp gemisi Hudeyde'ye gelerek kıyıda duran iki mavnayı yakarak harp durumu ilan etti. 7. Kolordu Komutanlığı gelişen olaylar üzerine genel seferberlik ilan etti. Birliklere bu emir gönderilirken Yemen halkına bildireliler dağıtılarak onlar, İslam dinini korumaya cihada çağırıldı. Dağlık ve Tihame kesimleriyle geniş bir araziye kapsayan Yemen harekât alanı, ulaştırma sisteminin yetersizliği, haberleşme güçlükleri ve ikmal zorlukları gibi temel nedenlerle sevk ve idare kolaylığını sağlamak için başlıca iki harekât bölgesine ayrıldı. Bunlardan kuzeyde Seyit İdris'e karşı olanına Tihame ve güneyde İngilizler elindeki Aden üssüne karşı olanına da Taiz Harekât bölgesi Komutanlıkları adı verildi. 40. Tümen İdris cephe kesiminde (Hacur-Va'zât), 39. Tümen de Taiz bölgesini İngilizlerden geri almak için Aden genel doğrultusunda taarruz edecekti²⁰.

I. Dünya Savaşı başlarında bölgedeki eski ittifaklar bozuldu. 1905 yılında Osmanlı idaresine karşı ortak hareket eden Seyyid İdrisî ile İmam Yahya arasında 1915 Şubatında çatışmalar başladı²¹. İdrisî limanlarına İngilizler tarafından sağlanan silah ve mühimmat, bazı kabilelerin İngiliz yardımının cazibesine kapılarak Seyyid İdrisî'ye temayül etmelerine neden oldu. Buna engel olmak için daha evvel de sadakatleri ve Osmanlı birliklerine destekleri nedeniyle rütbe ile taltif edilen Va'zât, Benî Camî aşiretleri ile bağlantı kurulmaya çalışıldı. 18 Mayıs 1915'de Luhey'ya ulaşan Hadi Paşa²², Benî Camî ve Va'zât aşiretleriyle görüşüp müzakere etti ve gerektiğinde kendilerine başvurulacağından hazır olmalarını istedi²³. Sözü edilen aşiretler haricinde Mahmud Nedim Bey, Laheç Emiri başta olmak üzere İngilizlerden maaş ve iane alan yerel liderlerle temas ederek Osmanlı

20 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1978, s. 417-418. Ayrıca Bkz: Yahya Yeşilyurt, Oktay Kızılkaya, "Yemen Cephesi Komutanlarından Arif Bey'in Tihame Harekâtı Hakkında Askerî Raporu", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı, S 25, Mayıs 2015, s.81-95.

21 **The National Archives**, Kew-Londra, (Bundan sonra TNA), Foreign Office (Bundan sonra FO) 371/2478, 13751, 3 Şubat 1915, Viceroy'dan (Hindistan valisi) Dışişleri Bakanlığı'na.

22 Hadi, sonradan Paşa unvanıyla taltif edilmiş, Azab Şeyhülmeşayihidir. Bkz: Yeşilyurt, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi...**, s.168, dn. 697.

23 **Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi**, Ankara (Bundan sonra ATASE), (K)lasör: 5119, (D)osya: 21, (F)ihrist: 6/5.

safına çekmek için çaba gösterdi²⁴. Benzer şekilde İngilizlerle irtibat halinde olan Seyyid İdrisî de ileri gelen kabile liderlerini nezdine davet edip, İngilizlerden kendisine gelen cephaneye ve parayı hediye olarak dağıttı²⁵.

Aden'deki İngiliz temsilciliği, tüm Kızıldeniz sahilleri ve bölge hakkında istihbarat toplanan bir nokta olması yanında İngiliz filoları için önemli bir ikmal merkeziydi. Merkeze olan uzaklığı nedeniyle yeterli para, silah, mühimmat sevki yapılamayan Yemen'deki Osmanlı birliklerinin nispeten zayıf vaziyetine rağmen İngilizler Aden üzerinden Türkler üzerine ileri bir harekâta girişmedi. Seyyid İdrisî, para, silah ve mühimmat desteği almış bunun karşılığı olarak İngiliz çıkarlarına hizmet etmişti. Öyle ki savaşın devamı boyunca Seyyid İdrisî Türkler ve müttefik konumunda olan İmam Yahya ile mücadele görevini üstlenmişti.

Hicaz'da 1916 yazında Şerif Hüseyin'in başlattığı isyan Yemen'deki birliklerin işlerini daha da güçleştirdi. Öyle ki, İstanbul'dan Yemen bölgesindeki birlikler için gönderilen para dahi Mekke emareti vasıtasıyla iletiliyordu. Arap Yarımadası'nda patlak veren isyan, denizdeki İngiliz ablukasının da etkisiyle merkezle Yemen birlikleri arasındaki iletişimi çok daha zorlu bir hale soktu. İsyandan evvel de var olan iletişim zorlukları isyanla daha da güçleşti. Yine de savaşın Türkler için Yemen cephesinde silahlı mücadele süreci başarılı geçti. Asir bölgesinde Seyyid İdrisî her türlü İngiliz yardımına rağmen önemli bir muvaffakiyet elde edemedi. Hatta İngilizlerin mühim ikmal merkezi Aden'e yönelik Türkler tarafından başlatılan ileri harekât sonucu Laheç ele geçirildi²⁶. Bu başarı İngiliz çıkarları açısından ciddi bir tehditti. Zira Abdali Sultanı Ahmed b. Abdülkerim ile imzaladıkları ticaret ve dostluk antlaşmasına dayanarak 1839'da İngilizler tarafından işgal edilen Aden, Britanya'nın dünya imparatorluğu için hayati bir öneme sahipti. Bilhassa Arap Yarımadası'nın güney daha özeldede güneybatısında gerçekleştirilen istihbarat

24 Serap Sert, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 45-46. Sert aynı çalışmasının özet bir formunu makale olarak da yayınlamıştır. Serap Sert, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen Osmanlı Valisi Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", **Gazi Akademik Bakış, Ortadoğu Özel Sayısı**, C 19, S 18, Yaz 2016, s.121-140.

25 **ATASE**, K: 5119, D: 21, F: 8.

26 Mahmut Nedim Bey merkeze gönderdiği telgrafta Laheç üzerine gerçekleştirilen harekâtın ayrıntılarını anlatmıştır: **BOA**, DH. EUM. 4. Şb. (Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye, 4. Şube), 4/4-3, 31 Teşrin-i evvel 1331 (13 Kasım 1915). Ayrıca bkz: Yeşilyurt, a.g.m., **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı**, S 25, Mayıs 2015, s.81-95.

çalışmalarında stratejik bir mevki, İngiliz ve müttefik gemileri için mühim bir ikmal merkeziydi²⁷. Bu nedenle bölgedeki varlığını kuvvetlendirecek antlaşmaları yerel liderler ile imzaladı²⁸. Laheç'e karşı Türk kuvvetlerinin bölgedeki müttefik Arap kabileleri ile birlikte yürüttükleri harekât savaş sırasında bölgedeki en ciddi askerî harekât oldu. Laheç'in Türkler tarafından ele geçirilmesi ve savaşın sonuna kadar tutulması Arap Yarımadası'nın güneyinde savaşın bitimine kadar İngilizlerin önünde ciddi bir engel oluşturdu²⁹. İngilizler Süveyş ve Basra cephelerinden ayırdıkları ihtiyat kuvvetlerini karaya çıkararak Laheç'i almak için harekât düzenlemişlerse de başarılı olamamışlardı. Ali Sait Paşa hatıralarında Laheç'de 1800 kişilik Türk birliği ile Aden'i muhasara altında bulundurduklarını ve burada kuvvetli teşkilat yaptıklarını anlatmaktadır³⁰.

Savaşın sonlarına yaklaşıırken Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmını etkinliği altında toplamayı başaran İngiltere açısından Yemen'de devam eden Türk nüfuzu, çözümü zor bir sorun olarak görünüyordu. Öyle ki savaşın bitiminde İmam Yahya'nın hâkimiyetindeki San'a merkezli Yemen Osmanlı birliklerinin kontrolündeydi. 1918 yılı başlarına ait bir İngiliz raporunda Arap isyanına ve bölgedeki bazı kabilelere verilen paralara rağmen Osmanlı birliklerinin Aden İngiliz protektorasının yanı başında varlıklarını sürdürdüğü belirtilmekteydi³¹. Savaşın sonuna gelirken Yemen'de Türk yönetimi Aden'deki İngiliz hâkimiyet bölgesi açısından önemli bir tehdit unsuru olarak görülüyordu.

Mondros Mütarekesi Sonrası Yemen

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından mütareke şartlarının Yemen'de uygulanması konusundaki Türk askerî komutasıyla Aden'deki İngiliz politik temsilcisi arasında fikir ayrılıkları baş gösterdi. Ayrıca savaş sonrası Yemen'in hukukî statüsü üzerinde uzun süre görüş ayrılığı sürdü. Yine bu meseleyle alakalı olarak Osmanlı birliklerinin tahliyesinin ardından orada kalan

27 O. Löfgren, "Aden", *EI2*, Vol. 1, s.180-182.

28 Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.101-122.

29 İngiliz yönetimi Aden protektora sahasına dokuz nahiyeyi dâhil etmiş bu suretle San'a'ya otuz saatlik bir mesafeye kadar yaklaşmıştı. Laheç de bu nahiyelerden biri idi. Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür. Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, (Derleyen: Ali Birinci), İSİS Yay., İstanbul 2001, s.206.

30 Selahattin Güngör, *Kumandanlarımızın Harp Hatıraları*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1937, s.39-52.

31 *TNA, CAB, 24/39/20*, 8 Ocak 1918.

Osmanlı görevlilerinin ülkeye dönüşlerinin temin edilmesi meselesi Osmanlı/Türkiye ile Yemen arasındaki önemli bağlantı konularından biri oldu.

Mondros Mütarekesi'nin 16. maddesi³² gereği Yemen ve Asir'de bulunan Osmanlı birliklerinin en yakın İtilaf kuvvetlerine teslim olmasına dair Aden'deki İngiliz valisinden aldığı telgrafa rağmen Mahmud Nedim Bey teslim olmaya yanaşmadı. Laheç'deki 39. Türk Kumandanı Ali Sait Paşa 9 Aralık 1918'de Aden'de İngilizlere birliği ile teslim oldu³³. İstanbul'dan teslim olunması emrini getiren görevlinin ulaşmasının ardından artık Yemen'in tahliyesinin kaçınılmaz olduğunun anlaşılmasıyla 40. Tümen de silahlarının yarısını İmam Yahya'ya terk ederek³⁴ teslim oldu³⁵. 40. Tümen'in kuvvetlerinin teslim olan kısmı da Aden'e sevk edildi. Ancak Mahmud Nedim Bey ve bazı diğer görevliler San'a da İmam Yahya nezdinde kaldı. Türk birliklerinin teslimi askeri bir başarısızlıktan kaynaklı değildi. Aksine çok uzun ve meşakkatli bir mücadelenin mütareke şartlarında belirtilen gerekçelerle sonlandırılmasıydı.

32 Antlaşmanın 16. maddesi şöyleydi: “Hicaz’da Asir’de Yemen’de Suriye’de ve Irak’da bulunan muhafız kıtaat en yakın İtilaf kumandanına teslim olunacaktır. Kilikya’daki kuvvetlerin intizami muhafazası için muktezi miktarından maadasi beşinci maddedeki şeraite tevfikân takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir.” Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), TTK Yay., Ankara , s.522.

33 Ali Sait Paşa'nın tesliminde Mahmut Nedim Paşa, Ali Sait Paşa ve İstanbul (Sadaret) arasında iletişim kurulurken yaşanan bazı kopukluklar ve yanlış anlamaların etkili olduğu düşünülebilir. Güngör, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, s.51-52. Ancak Ali Sait Paşa'nın İngiliz yetkililere teslimden kısa zaman evvel yazdığı mektupta Ali Sait Paşa hilafetin Türkler için katkısı olmayan bir unvan olduğunu ve Suriye, Irak ve Filistin'in Anadolu merkezli yeni bir Türkiye için bir zayıflık nedeni olacağına dair ifadeleri ile hatıratındaki teslimine dair fikirler çelişmektedir. İlgili mektup için bkz: **British Library**, IOR/L/PS/11/155, S. 108-110. “Views of the late G.O.C. Turkish Forces in the Aden Area, on the Moslem situation resulting from the War”. Ehiloğlu da Ali Sait Paşa'nın tesliminde aceleci davrandığını teyit etmektedir. Bkz: Zeki Ehiloğlu, **Yemen’de Türkler**, Kitabevi, İstanbul 2001, s. 64. Ayrıca bu çalışmada teslim oluşun ani ve eldeki teçhizatlarla yapıldığını teyit etmektedir. Yeşilyurt, Kızılkaya, a.g.m., **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, s.88.

34 Bu konuda farklı bilgiler göze çarpmaktadır. Öyle ki esir işleri biriminden Yemen cephesinin Tihame kesiminde yaşanan gelişmelerle ilgili Arif Bey isimli Yüzbaşı buradaki silah ve mühimmatın ambar memuru Galip Bey tarafından gizlice satıldığı rapor edilmiştir; Yeşilyurt, Kızılkaya, a.g.m., **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, s.94.

35 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, s.599-600.

Hukukî olarak Osmanlı hâkimiyeti Yemen'de fiilen Lozan Antlaşması ile sona erdi³⁶. Bundan sonra bölge Aden'deki İngiliz himaye bölgesi, San'a ve çevresine hükmeden Zeydiler ile Asir ve Tihame bölgesinde hükmeden İdrisîler arasında üçe bölündü. Bir aralık İngilizler Hudeyde'yi işgal etmiş olmalarına rağmen daha sonra burayı ve Tihame sahillerini Seyyid İdrisî'ye bıraktılar³⁷. 1921 Ocağında İdrisî'nin resmi temsilcisi olan Fazluddin önce Hudeyde'nin idarecisi olarak tayin edildi. Ancak Şubat 1921'de Seyyid Mustafa isimli İdrisî temsilcisine idare teslim edildi³⁸. Bu durum İmam Yahya'nın tepkisini çekti zira o da Hudeyde'yi hâkimiyet sahası içerisine katmayı planlıyordu. Aslında İdrisî'nin sadece Hudeyde'yi değil tüm bağlı topraklarını uzun süre elinde tutamayacağı İngiliz diplomatlar tarafından da öngörülüyordu³⁹. Zaten bölge bir süre sonra İmam Yahya ile İbni Suud arasında bir paylaşım sorunu haline gelecekti.

Savaş sonrasında Yemen'de kalan Mahmud Nedim Bey'in buradaki varlığı İngiltere'yi rahatsız etmekteydi. Osmanlı birliklerinin önemli bir kısmı çekilmesine rağmen Mahmud Nedim Bey'in burada halen önemli bir siyasî faktör olarak aktif olması İngiliz istihbaratı tarafından yazışmalarda sık sık zikredilmekteydi. Hatta İngiliz basını İdrisî ile İmam Yahya arasındaki mücadelede İmam Yahya'nın başarısının kaynağı olarak İmam nezdinde görevli Mahmud Nedim Bey ve Türk

36 Lozan Antlaşması'nda Yemen'deki Osmanlı hâkimiyetinin bittiğini açık bir madde olarak görmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Sudan'daki hâkimiyetinin 5 Kasım 1914'den itibaren sona erdiği antlaşmanın 17. maddesinde açıkça yazılmıştır. Hatta Trablusgarp (Libya) üzerindeki haklarından vazgeçtiği de 22. maddede açıkça ifade edilmiştir. Yemen'in durumu hukukî olarak tanımlayan madde 27. Madde olmalıdır: “*No power or jurisdiction in political, legislative or administrative matters shall be exercised outside Turkish territory by the Turkish Government or authorities, for any reason whatsoever, over the nationals of a territory placed under the sovereignty or protectorate of the other Powers signatory of the present Treaty, or over the nationals of a territory detached from Turkey*”. J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1914-1956**, Vol. II, Toronto, Princeton, New Jersey, New York, London, 1956, s. 121. Türkçe tercümesi: (“*Türkiye Hükümeti ya da Türkiye makamlarınca, Türkiye toprakları dışında, işbu antlaşmayı imzalayan öteki devletlerin egemenliği altında ya da koruyuculuğunda bulunan toprakların yurttaşları üzerinde siyasal, yasama ya da yönetsel konularda, her ne nedenle olursa olsun, hiçbir yetki ya da yargı hakkı kullanılmayacaktır*”)

37 Cengiz Tomar, “Yemen. Tarih- Son Dönem”, **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s.412-414.

38 Doreen Ingrams, Leila Ingrams, **Records of Yemen**, Vol. VI, Archive Edition, 1993, s.558-559. (TNA, FO, 406/44-5)

39 Fadl Al-Maghafi, **More Than Just A Boundary Dispute: The Reginal Geopolitics of Saudi-Yemeni Relations**, School of Oriental and African Studies, University of London, PhD. Thesis, 2012, s.106.

askerlerini göstermekteydi⁴⁰. Bölgeden alınan istihbarat raporlarının birinde buradaki Türk garnizonunun “*eski komutanı*” olan Mahmud Nedim Bey’in İmam Yahya nezdinde olduğu ve Tihame’yi Türkler namına İdrisî ’den geri almak için emir aldığına değiniliyordu⁴¹. Mahmud Nedim Bey’in İngiliz istihbaratı tarafından yapılan takibatı neticesinde yazılan bir raporda onun bölgedeki geniş etkinliği hakkında önemli bilgiler veriliyordu: “*Mahmud Nedim önemli derecede etki ve otoriteye sahip görünüyor, Tihame halkı onun emirlerine, yardım ya da bilgilerine itimat etmektedir. Son olarak Hudeyde’deki Politik Temsilci [onun] tarafından gönderilen gazete vb. dokümanların dağlık sahaya girmesini durdurdu... Halka Türklerin Yemen’e geri dönecekleri propagandası yapmaktadır. San’adaki gizli ajanımız Yemen’deki Türk görevlilerinin Fransızlara teslim olabileceğini ancak İngilizlere asla teslim olmayacaklarını rapor etmektedir. Mahmud Nedim’in hâlâ burada kalması muammalı bir durumdur. Yemen’den ayrılmak konusunda eski Vali [Mahmud Nedim] çifte bir oyun oynuyor. Bize kendisini güçsüz ve Yemen’den İmam’ın izni olmaksızın ayrılamayacak olarak gösterirken aynı zamanda İmam’a da Yemen’i İstanbul’dan emir almadıkça terk edemeyeceğini bildirmektedir. Özel bir şahıs olarak Mahmud Nedim’in Yemen’de bulunması bizi herhangi bir biçimde etkilemez hatta Zeydilerin aşırılıklarını dizginleyebilir, ama Türk entrikalarının bir propagandisti olarak ülkede istenmeyen bir şahıstır. San’adaki askerî ve sivil Türk görevliler arasında şimdi bir bölünme ortaya çıktı, bir kısım Mahmud Nedim’i ve diğer bir kısmı da Hudeyde’nin eski generali Ragıp Bey’i -ki onun Bacil’e kumandan olarak atanmasına Mahmud Nedim Bey tarafından karşı çıkılmıştı- desteklemektedir...⁴². İngilizler Mahmud Nedim Bey’in Mekke Şerifi Hüseyin ve oğlu Faysal ile iletişim halinde olduğuna Hudeyde’deki tüccarlar ve İmam Yahya ile birlikte gizli kapaklı işler çevirdiğine inanıyordu⁴³. Mahmud Nedim Bey’in Türklerin birkaç ay içerisinde Yemen’e geri geleceği propagandası yaptığı gerçekte amacının İstanbul/Anadolu’ya dönmek isteyen halkın ülkeye dönüşünü temin etmek olduğu öğrenilmişti⁴⁴. Yemen’den Mahmud Nedim’in uzaklaştırılması için İngilizler Aden’i ziyaret eden Kral Faysal’dan da yardım istedi. Bunun üzerine Kral Faysal Mahmud Nedim Bey’e gönderdiği mektupta Yemen’den ayrılmasını tavsiye etti⁴⁵.*

40 “An Idrisi Success in the Yemen”, **The Times**, 31 Ocak 1921.

41 **TNA**, CAB, 24/154, 6 Ekim 1920.

42 **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 443; (TNA, FO 406/4)

43 **TNA**, CAB, 24/154, 6 Ekim 1920, s.152-153.

44 **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 470 (TNA, FO 406/42-43).

45 **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 628 (British Library, IOR/L/PS/10/963).

Diğer taraftan Mahmud Nedim Bey İngiliz istihbaratının dikkatini çeken faaliyetlerinden, İstanbul ile yaptığı yazışmalar da söz etmekteydi⁴⁶. Aynı zamanda Ankara Hükûmeti ile de bağlantı halindeydi⁴⁷. TBMM Riyasetine yazdığı bir mektubunda Yemen'deki güç dengelerini nasıl kullandığını ve kabileler üzerindeki geniş nüfuzunu anlatmıştı. Savaş sonrasında da herhangi bir yabancı devletin boyunduruğuna girmeyen Yemen halkının yalnız bırakılmaması gerektiğini düşünüyordu⁴⁸. Anlaşılan o ki Mahmud Nedim Bey bölgeye hâkimiyet kurmaya çalışan güçleri birbirine karşı denge olarak kullanmıştı. İdrisi'nin resmi irtibat görevlisi M. Fazluddin'in Aden Politik temsilcisine yazdığı mektupta Hudeyde'deki Türk destekçisi gurubun ve Mahmud Nedim'in İtalyanlarla işbirliği yaparak bölgede İngiliz ve İdrisi karşıtı propaganda yaptıklarına dikkat çekiyor ve çözüm olarak Hudeyde ve Salif'in mümkün olan en erken tarihte İdrisi'nin idaresine bırakılmasını öneriyordu⁴⁹. İmam Yahya halen yanında bulunan Mahmud Nedim Bey'in de desteğiyle etkinlik sahasını genişletmek ve bunun için Osmanlı yahut Ankara Hükûmeti'nin desteğini yanına almak istedi. Ancak Anadolu'da Millî Mücadele'nin devam ettiği günlerde Yemen'in savaş sonrası durumuna İstanbul ve Ankara Hükûmeti'nin yaklaşımı farklılar göstermekteydi.

Mahmud Nedim Bey'in Yemen'deki Türk etkinliğinin devamı için destek talebini Ankara Hükûmeti olumlu karşılamadı/karşılayamadı. TBMM tarafından Anadolu'da Millî Mücadele'nin devam ettiği dönemde Arap Yarımadası ile ilgili resmi statü belirlenmemiş olmasına rağmen Misak-ı Millî sınırları dışındaki bu coğrafyanın kaderi kendi uluslarının inisiyatifine bırakıldı. TBMM'nin genel tavrının tüm Arap coğrafyasına *"sırtını dönmek"* değil ancak önceliğin milli sınırlar içerisinde bağımsızlığın temini olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine de Ortadoğu'daki İngiliz varlığını tehdit etmeyi deneyecek olan ve *"Kemalist ajanlar"*ın bölgedeki etkinliği İngiliz yönetimini rahatsız etmekteydi⁵⁰. Ayrıca Ankara Hükûmeti için güven bunalımına neden olacak istihbarat bilgileri de vardı. Yemen'de görev yapan ve Ankara Hükûmeti'nin çağırması neticesi hapis

46 Ayışığı, a.g.m., s.204-205.

47 Mim Kemal Öke, M. Lütfullah Karaman, **Adı Yemen'dir... Belgelerle Milli Mücadele Dönemi'nde Yemen'deki Son Osmanlıların Hikayesi**, Ufuk Yay., İstanbul 2003, s.34, 54.

48 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA)**, 030.10.0/260.750.13, 1-11, 19 Kanun-ı evvel 1338 (19 Aralık 1922).

49 **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 539-540, 3 Kasım 1920 (TNA, FO 371/5287, 5148-9).

50 Ü. Gülsüm Polat, "Millî Mücadele Sürecinde Mısır ile Kurulan Bağ ve "Kemalist Propaganda" Algısı", **Akademik Ortadoğu**, C 8, S 1, 2013, s.51-70.

tutulduğu halde serbest bırakılarak İstanbul'a ve oradan da Ankara'ya dönen Erkân-ı Harb kaymakamı Kenan Bey⁵¹ Ankara Hükümeti'ne başından geçenlere dair yazdığı layihada ilginç bilgiler vermektedir. I. Dünya Savaşı öncesinde Hudeyde'ye gittiğini yazan Kenan Bey, savaş boyunca İmam Yahya'nın Türklere açık destek vermediğini, İngiliz-Türk taraflarına karşı tam bir tarafsızlık içerisinde davrandığını belirtmektedir. Ayrıca Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizleri kızdırmamak için İmam Yahya'nın Osmanlı sancaklarının açılmasını engellediğini de söylemişti. Kenan Bey, *"İmam [Yahya] ikiyüzlü bir oyun oynuyordu. Kabaile diyordu ki: 'Ben Müslümanım, Türklere vazgeçmedim, bana itaat ediniz'. Türklere diyordu ki: 'Ben Müslümanım sizden vazgeçmedim, bana muavenet ediniz, ordumu takviye ediniz, merkezden bana top, tüfenk, para getirilsin'. İngilizlere diyor ki: 'Ben Türkleri bana olan deynlerine karşı elimde rehine tutuyorum. Yarın Bahr-i Ahmer'e tekrar girerlerse ve bana karşı kuvvet sevk eyleylerse bu rehinelere keseceğim"*⁵² ifadelerine yer veriyordu.

Gerçekten de Türk birliklerinin çekilmesinin ardından Türklerin Yemen'deki etkinlikleri bir anda sona ermedi. Bu durum İmam Yahya'yı ziyaret etmek için Hudeyde üzerinden San'a'ya gitmek üzere yola çıkan Albay Jacob (Harold F. Jacob) ve heyetinin Kuhra kabilesi tarafından esir alınması ile⁵³ teyit edildi. Albay Jacob Hudeyde ve çevresinin en nüfuzlu kabilelerden olan Kuhra kabilesinin Türklerin idaresinde olduğunu tespit etti⁵⁴. Hudeyde'den San'a'ya gitmek için yola çıkan heyeti alıkoyan Kuhra kabilesi üzerinde Mahmud Nedim Bey'in geniş bir nüfuzu olduğu İngiliz heyet tarafından teyit edildi⁵⁵. Albay Jacob Türklerin etkinliği üzerine yaptığı değerlendirmelerin kendisi hakkında *"Türklerin oynacağı"* olduğu yakıştırmalarının yapılmasına neden olduğunu hatıralarında yazmaktaydı. Ayrıca Tihame Şafililerinin Türk hilafetine sıkı biçimde bağlı olduklarını ve savaş

51 Kenan Bey'in İngiliz ajanlarının takibatında İmam Yahya ve danışmanlarının görüş alışverişleri neticesinde aldıkları kararları ilettikleri kişi olarak tespit edildiği anlaşılmaktadır; **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 468 (TNA, FO 406/42-43). Ayrıca Kenan Bey'in İmam Yahya nezdinde gözaltında tutulduğu günlerde serbest bırakılması için Ankara'dan yazı yazıldığı görülmektedir.

52 **BCA**, 030.10.0/260.751.9-4.

53 "British Mission Captured", **The Times**, 19 Eylül 1919.

54 **Records of Yemen**, Vol. VI, s.463-465 (TNA, FO 406/42-43).

55 Mahmud Nedim Bey'in nüfuzu Albay Jacob'un Londra'ya dönüşünden sonra The Times'da çıkan bir haberde de zikredilmektedir. "Captives of the Arabs. British Party's Experiences in the Yemen", **The Times**, 9 Nisan 1920.

sırasında Yemen'de Türk propagandası sayesinde Kral (Şerif) Hüseyin'in bir "sapkın-kâfir", oğlu Faysal'ın da "kâfir" olarak kabul edildiğini belirtmekteydi. Gerçekten de Kuhra Kabilesi Mahmud Nedim Bey'in kabileyi ziyareti sonrasında Albay Jacob ve ekibinin Sana'a'ya gitmesine değilse de Hudeyde'ye (ve oradan da Aden'e) dönmesine razı oldu. Albay Jacob Kuhra kabilesi ile İngiliz Dışişlerinin bilgisi dışında bir anlaşma imzaladı. Antlaşmanın ardından Albay Jacob 2000 silahlı savaşçınının gözetiminde Hudeyde'ye ve oradan da Aden'e dönmüşse de antlaşmanın İngiltere açısından hükmü olmayacaktı⁵⁶.

Albay Jacob'un Kuhra kabilesi elindeki esaret günleri savaş sonrası Yemen'deki güç dengelerine yönelik yakından gözlem yapması açısından önemliydi. Yazdığı raporda Albay Jacob, bölge halkının İngiltere'nin Yemen'de sürekli kalmayacağına inandığını, bölgedeki İngiliz çıkarları için İdris'nin kendileri tarafından bertaraf edilerek Hudeyde'nin kabilelere bırakılmasının daha faydalı olacağını belirtiyordu⁵⁷. İngilizlerin Yemen'de kalıcı olmadığına duyulan inancın bölge yerlilerinde oluşmasında Türklerin ya da en azından buradan ayrılmamış bulunan Mahmud Nedim Bey ve İmam Yahya nezdindeki diğer Türk kökenli görevlilerin yaptığı propagandanın etkili olduğunu tespit etmişti. Zaten Mahmud Nedim Bey Ankara ile gerçekleştirdiği yazışmalarda Yemen'de bu algıyı oluşturacak faaliyetler içinde olduğunu ifade etmekteydi. Maksudının bölge halkının İngilizlerin varlığını geçici görmelerini sağlayarak İngiltere gibi Batılı devletlerin Yemen'e nüfuz etmelerini engellemek olduğu anlaşılıyordu⁵⁸. Bu girişimlerin Mahmud Nedim Bey'e Ankara tarafından verilen bir görev olduğunu gösterecek -mevcut arşiv envanteri içerisinde- bir kayıt göze çarpmamaktaysa da bölgede bir etkinliği olduğu kesindir.

Yemen'de etkinliği olduğu anlaşılan Erkân-ı Harb Kaymakamı Kenan Bey de Ankara'ya dönüşünde TBMM'ne yazdığı bir mektubunda bölgede artan yabancı etkisini kırmak için çaba sarf ettiğini anlatmıştı. Mösyö Sikar isminde birisinin maiyetiyle İmam nezdine gelerek Moha Limanının inşası, Moha-San'a yolunun tamiri, telsiz-telli telefonlar ve telgrafların kurulması, maden keşif ve

56 "Yemen Mission Safe", **The Times**, 18 Aralık 1919; **Records of Yemen**, Vol. VI, s.464; (TNA, FO 406/42-43). Albay Jacob anılarında olayı uzun uzun anlatmaktadır; Harold F. Jacob, **Kings of Arabia, The Rise and Set of the Turkish Sovereignty in the Arabian Peninsula**, Mills&Boon Ltd., London, 1923, s.216.

57 **Records of Yemen**, Vol. VI, s.464 (TNA, FO 406/42-43).

58 **Records Yemen**, Vol. VI, s.465 (TNA, FO 406/42-43).

çıkarılması imtiyazlarını istediklerini öğrendiklerinde Kenan Bey, bu işler için Ankara Hükümeti ile iletişim kurmaları gerektiğini söylemişti. Ancak Kenan Bey bu kişilerin “biz karşımızda kimi kuvvetli görür isek onunla iş görürüz” dediğini belirtmekteydi⁵⁹.

Kenan Bey mektubunda Hudeyde'deki İngiliz siyasi memurunun Arabistan'daki durumdan memnun olmadığını ve “...Hudeyde'deki İngiliz memur-ı siyasi'si'nin” İngiltere Hükümeti'nin Arabistan ve Yemen'i “Türkler talep ederse” vermeye razı olabileceğini söylediğini belirtiyordu⁶⁰. Mısır ve Hindistan güvenliği açısından çok önemli görülen Güney Arabistan'daki Aden protektora bölgesinin tehdidine dahi tahammül edemeyen İngiltere'nin Arabistan ve Yemen'i Türklere terk edebileceği yönündeki ifadeler gerçeği yansıtmıyordu. Kenan Bey'in sözleri en fazla şu gelişmelerle ilgili olabilirdi: Yemen'deki bazı yerel isimler tarafından İngilizlerden resmi yazıyla Türk yönetiminin tesisi konusunda talepte bulunulmuştu. Bunlar içerisinde Tahir Recep ismi dikkat çekiciydi. Bu talebin içeriğini Aden politik temsilcisi şu şekilde açıklıyordu: “Tüccarlar İdrisî bölgesindeki kuzeyde el-Ariştin güneyde Cebel-i Rime ve Cebel-i Burâ'daki Türk mutasarrıflıklarını kapsayan bir krallık teşkil edilmesini istiyorlar”⁶¹. Aden'deki İngiliz politik temsilcisinin bildirdiğine göre Hudeyde'nin önde gelen tüccarlarından Tahir Recep isimli şahıs Türklerin hâkimiyetinde bir krallık kurulmasının kabul edilmesini bir dilekçeyle talep ediyordu. Muhtemelen sözü edilen kişi 1908'de açılan Meclis-i Mebûsân'da Yemen vilayetini temsil eden Hudeyde sancağı mebuslarından iken istifa eden Tahir Recep idi. Bölgede görevli Albay CC.J. Barrett Hudeydeli tüccarların mektubuna verdiği cevapta Hudeyde'nin bölgedeki İngiliz birlikleri burada kaldığı sürece politik temsilcinin genel gözetimi altında olduğunu ve İngiliz Hükümeti'nin Hudeyde'nin gelirlerine el koymak gibi bir niyetinin olmadığını bildirmişti. Verilen cevabın ikinci kısmı daha ilginçti: “İngiliz Hükümeti Hudeyde'den ayrıldığında gelecek için güvenlik ve kasabanın iyi bir hükümete sahip olması için antlaşmalar yapılabilir ancak Türklerin buraya geri dönmeye dair ümidim bulunmamaktadır. Zira Türkler şu anda İstanbul'u ve Anadolu'yu ellerinde tutamayacak kadar zayıftır ve Yemen için birlik ayırmaları imkânsızdır”⁶². Talebin İngiliz yetkililere ulaşmasından birkaç gün sonra Aden'den

59 **BCA**, 030.10.0/260.751.9-5.

60 **BCA**, 030.10.0/260.751.9-5.

61 **Records of Yemen**, Vol. VI, s.517-518 (TNA, FO 371/5287, 5148-9).

62 **Records of Yemen**, Vol. VI, s.522 (TNA, FO 371/5287, 5148-9).

gelen istihbarat raporunda Hudeyde'de İmam Yahya'nın destekçisi olan içinde Tahir Recep'in de bulunduğu birkaç tüccardan oluşan grubun Mahmud Nedim Bey tarafından desteklendiğine değiniliyordu⁶³.

Yemen ile Ankara arasındaki diyalog -Mahmud Nedim Bey'in kişisel girişimleriyle- Ankara'daki parlamento'ya Yemen'in de temsilci göndermek istemesi ile devam etti. 20 ila 23 Haziran 1923 tarihleri arasında *Tevhid-i Efkâr* Gazetesinde bu konuyla ilgili haberler görüldü. "*Yemenliler Meclisimize Meb'us gönderecekler!*" başlıklı yazıda şöyle deniyordu: "*Yemen abalisi, Türkiye'den ayrılmadıklarına yeni bir delil olarak intihabat icrası için hükümetimizden müsaade istemişlerdir. Yemen abali-i mahalliyesinin hükümetimize müracaat ederek Yemenlilerin Büyük Millet Meclisine meb'us göndermek arzusunda bulduklarını bildirmişlerdir...*"⁶⁴. Ankara'nın izin vermesi durumunda Yemen'de uzun süre mektupçu olarak görev yapan Abdülhaluk Hakkı Bey'in Yemen temsilcisi olarak gönderileceğine değinildi. 23 Haziran 1923'de yine aynı gazetede Hıfzı Bey isimli eski Erzurum Posta ve Telgraf Baş Müdürünün de Yemen mebusu olarak görevlendirileceği gündeme gelmişti⁶⁵.

Bu haberler, Mahmud Nedim Bey'in de gayretleriyle Lozan Konferansı'nın neticelenmesinden kısa zaman önce Türkiye'nin Yemen'de hâlâ etkin olduğu imajı yaratarak İngiltere'yi rahatsız etmek amacıyla ortaya atılmış olmalıydı. 31 Temmuz 1923'te Aden Politik temsilciliğinden gönderilen istihbarat raporunda Seyyid İdris'in temsilcisi olan Albay Fazluddin'in 20 ile 23 Haziran 1923 tarihleri arasına ait "*Tevhid-i Efkâr*" gazetesi nüshalarını ele geçirdiğine değiniliyordu⁶⁶. Ancak Lozan Antlaşması'ndan sonra bu algının devam etmesini gerektirecek bir neden kalmamıştı. Zaten İmam Yahya'nın Hudeyde'yi ele geçirmek üzere harekete geçtiği bir dönemde, 30 Kasım 1923'te, İngiliz istihbaratı, eski Vali Mahmud Nedim Bey'in Ankara Hükümeti'nden Yemen'i ele geçirmek/işgal etmek/yönetmek gibi bir amaçları olmadığını açıkça bildiren bir mektup aldığını öğrenmişti⁶⁷. Ankara Hükümeti'nin Yemen ile bağlantısı Mahmud Nedim Bey'in Yemen'de yaratmaya çalıştığı imajı destekleyecek bir çizgide değildi.

63 **Records of Yemen**, Vol. VI, s.554 (TNA, FO 406/44-45).

64 "Yemenliler Meclisimize Meb'us Gönderecekler", **Tevhid-i Efkâr**, 20 Haziran 1339/1923.

65 "Yemen Meb'us Nazırları", **Tevhid-i Efkâr**, 23 Haziran 1339/1923.

66 **Records of Yemen**, Vol. VI, s.694 (TNA, FO 371/8951).

67 **Records of Yemen**, Vol. VI, s.711-712 (TNA, FO 406/52).

Diğer taraftan Yemen’de saltanat ve hilafetin kaldırılmasına dair kararlar herhangi bir reaksiyona neden olmadı. İmam Yahya nezdinde bulunan Mahmud Nedim Bey saltanatın kaldırılması yönündeki karardan duyduğu memnuniyeti Ankara’ya bildirdi. Sultan Vahdettin ve eski Şeyhülislam Sabri Efendi’nin önce Malta oradan da Cidde’ye gitmesinin ardından Mahmud Nedim Bey Yemen’de “*Sultanın yıllardır yaptıkları hataları*” anlattığını Ankara Hükümeti’ne yazmıştı⁶⁸. Lozan Antlaşması’nın imzalanmasına kadar geçen hukukî açıdan belirsiz dönemde hilafet makamının Yemen’de etkinliğini vurgulayan Sebilürreşad Gazetesi’nde bazı yazılar görülmüşse de bunlar aslında duygusal nitelikte yazılardı⁶⁹. Zira San’a bölgesine hâkim olan Zeydiler zaten halife olarak hayatta olan Zeydi imamını kabul ediyordu⁷⁰.

Diğer taraftan TBMM’de Hilafetin kaldırılması tartışmaları sırasında Yemen isyanlarında Türk askerinin verdiği kayıplar gündeme geldi. Karahisar-ı sahib Vekili İzzet Ulvi Bey “*Hilafet imaretten, Hükümetten ayrı bir şey değildir*” dediğinde Kırşehir Vekili Yahya Galib Bey, “*O unvan Yemen’de on milyon Türk yemiştir. Bunu kaydedin*” diyerek tepki gösterdi⁷¹. Yemen’de İmam Yahya ile I. Dünya Savaşı’nda sürdürülen ittifaka rağmen TBMM vekillerinin zihninde Yemen, bundan evvel ardı ardına patlak veren isyanlarla ve verilen askerî kayıplarla hatırlanıyordu. Bu algı Yemen’den Millî Mücadele sürecinde gelen yardım ve destek taleplerinin karşılanmamasında etkili olmalıydı. Zaten Türk Millî Mücadelesi oldukça kısıtlı imkânlarla ve toplumun eşi görülmemiş özverisiyle yürütülüyordu. Yemen’den gelen taleplere olumlu karşılık verilmesi fiilen de imkânsızdı.

68 Öke ve Karaman, **a.g.e.**, s.53-54.

69 “Yemenlilerin Hilafet-i İslamiyeye Sadakat ve Merbutiyetleri”, **Sebilürreşad**, 24 Haziran 1338.

70 Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası 1919-1938**, Ankara 1990, s. 84-85. Zeydilerin Halife olarak kendi imamlarını kabul etmeleri Sultan Abdülhamit’in tepkisini çekmişti. O, İmam Yahya’nın bu çeşit halifeliğinden hep rahatsızlık duymuştu. Aslında Abdülhamid’in bu rahatsızlığı sadece önyargıdan kaynaklanmıyordu. Daha evvel de belirtildiği üzere, babasının 1904 Haziranında ölümünün ardından imamlığa getirilen İmam Yahya, tıpkı babasının 1891’de yaptığı gibi, 1905 Nisanında Türk idaresine karşı isyan etmişti. Bu isyan neticesi başkent San’a ve birkaç diğer kasabayı ele geçirmişti. Buna karşılık Osmanlı Devleti de 22 Eylül 1913 tarihli fermanla Yemen’in Zeydi bölgesinde onun otoritesini tanımıştı. Öyle ki bu ferman ile modern Yemen devletinin doğduğu kabul edilmektedir; A.Rouaud, “Yahya b. Muhammad”, **EI2**, Vol. XI, s247.

71 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi** (TBMM.ZC), Devre II, C 7, Ankara 1970, s.33.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar yazışmalar genelde Yemen'den gelen talep ve kazanılan zaferlerle ilgili tebrikler ve bunlara Ankara'dan verilen cevaplar merkezinde devam etti. Yemen'de I. Dünya Savaşı'nın arkasından İmam Yahya'nın liderliğinde bağımsız Yemen Zeydi Emirliği kuruldu. Yemen Zeydi Emirliği daha sonradan Yemen Mütevekkili Krallığı adını aldı ve İmam Yahya ilk kralı oldu⁷².

İmam Yahya Seyyid İdrisi'in 1923 yılında ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgalarından faydalanarak Aden'in batısında kalan bölgeye saldırılar düzenledi ve 1925 yılında Hudeyde'yi ele geçirdi. Diğer taraftan İmam Yahya 1926'da Doğu Afrika'nın güvenliğini sağlamak için Kızıldeniz'in doğu sahillerinde etkinliklerini arttırma hedefinde olan Mussolini İtalyası ile on yıl süreli bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalayarak İtalya'dan silah ve teknik yardım almaya başladı (1926 Eylül)⁷³. Yemen bölgesinde gittikçe artan İtalyan isteklerinin insani yardım gibi konuları da kullanarak ilerleme kaydettiği, bölge hakkında Türk makamlarınca alınan istihbarat raporlarına da yansımaktaydı. İtalyanların Yemen'de nüfuzunu arttırma çabalarına Türk diplomatlar şahit oluyordu. Türkiye'nin Addis Ababa maslahatgüzarlığı karma mahkemelerle ilgili bir mütalaa esnasında İtalyan sefiri tarafından kullanılan ifadelerden rahatsızlık duymuştu. İtalyan sefiri bu toplantıda Yemen gibi konsoloslugu olmayan memleketlerin ahalisinin himayesi için İtalyan hükümeti tarafından kendisine yetki verildiğini söylemişti⁷⁴. Bu haber İtalya'nın Yemen'de nüfuzunu arttırma yönündeki girişimlerinin bir örneğiydi. Ancak Yemen İtalya'nın ve İngiltere'nin nüfuz mücadelelerine rağmen bağımsızlığını korumayı başaracaktı.

Yemen'de Kalan Osmanlı Askerî ve Mülkî Erkânın Durumu

Osmanlı kuvvetleri Mondros Mütarekesi gereği Yemen'den çekilirken 40. Tümenin silahlarının yarısı ve Bacil'de bulunan toplarla cephanesi İmam Yahya'ya teslim edilmişti. İngilizlere hiç işe yaramaz haldeki 700 kadar tüfek terkedilmişti. Ayrıca İmam Yahya nezdinde bazı Osmanlı memur ve subayları kalmıştı. Buradaki Osmanlı görevlilerinin durumu hakkında Mahmud Nedim Bey hem İstanbul hem de Ankara Hükümeti ile irtibat halindeydi. Mütareke'den

72 Cengiz Tomar, "Yemen-Son Dönem", **DİA**, C 43, s.412-413.

73 Mustafa Öz, "Mütevekkil-Alellah, Yahya Hamidüddin", **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s.215-216.

74 **BCA**, 030.10.0/266.795.8, 22 Kanun-ı evvel 1926.

sonra dönmeyen/dönemeyen Osmanlı askerî ve sivil görevlileri ile ilgili Ankara Hükümeti ile kurulan diyalogdan anlaşıldığı kadarıyla orada kalanlar şunlardı: “*Sınıf-ı muhtelifeye mensub ümera ve zabitanla memûrin-i sıbhiye ve mensûbin-i askeriyeden*”⁷⁵.

Hukukî açıdan bakıldığında Sevr ve Lozan Antlaşmaları'nın önemli bağlayıcılığa sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen süreçte İstanbul Hükümeti ve Anadolu'da T.B.M.M. yetki sahibi merciler olmaları nedeniyle Yemen'de kalanlara karşı takınılan tavrı bu iki yetki merkezinin tutumu bağlamında ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

Yemen'de kalan Osmanlı görevlilerinin sayısı hakkında farklı yazışmalarda farklı rakamlar verilmiştir. Bir kaynağa göre Türk birlikleri buradan ayrıldıktan sonra resmi olarak valiyle beraber müfettiş-i hükkâm ve tetkikat-ı şer'iyye reisi ve heyeti, kadı, defterdar, vilayet mektupçusu, jandarma ve 120 komutan, subay, nizamiye erleri, diğer memur ve mülkiyye kâtipleri, şer'iyye ve görevlileri, mülkî ve askerî işlerde görevli memurlardan oluşan bir grup Yemen'de kalmıştı⁷⁶. Bir başka kaynakta ise San'a'da yüzden fazla Osmanlı memur ve askeri olduğu, Asir ve diğer bölgelerden firar etmiş ve Yemen içinde dağınık vaziyette dört yüze yakın kişinin bulunduğu ifade edilmiştir⁷⁷. Yemen'de kalan ve dönme imkânı bulamayanların Yemen'de kalış sebepleri şu başlıklar altında toplanmıştı: “1- *İmam Hazretlerinin talebi ve kolordu kumandanlığının muvafakatiyle orada kalanlar* 2- *Gitmek istemeyenlerin cebredilmesi hakkında İmam Hazretlerinin gösterdikleri arzu ve iş'ardan bi'l istifade kalmalarına mümaşat edilenler.* 3- *Ber mucib-i mütareke teslim emrine adem-i itaat ve muvafakat edenleri tahkire cür'etle beraber ikinci maddedeki mümaşattan bi'l-istifade kalanlar.* 4- *Esbab ve mazeret-i meşru'alarına mebni ilk fırsatta gelmek üzere kalmış olanlar.* 5- *Bilâ-emir kalmış olanlar*”⁷⁸.

Ancak Yemen'de kalan görevliler ve aileleri ciddi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştı⁷⁹. Mahmud Nedim Bey bu durumu Ankara Hükümeti'ne resmi yazılarla bildirilmişti. Ankara Hükümeti'nce mesele Ekim 1922'de ele alınmıştır. Hariciye Vekili, İcra Vekilleri Heyeti'ne yazdığı yazıda burada kalanların Yemen'i

75 **BCA**, 030.10.0/260.750.31.9.

76 Ayışığı, a.g.m., s.2011.

77 Sert, **a.g.e.**, s.59.

78 **BCA**, 030.10.0/260.750.31.9.

79 **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 511-512; (British Library, IOR/L/PS, 11/174).

İngiliz istilasına karşı korumak görevini mütarekeden sonra da yerine getirdiklerini belirtmiştir. Bunun için en azından emekli, dul ve yetimlerin, asker ve subay sınıfından olup da mücadele sırasında yaralananların İstanbul'a sevki için gerekli asgari miktarın gönderilmesi konusunda karar alınmasını istemiştir⁸⁰.

Yemen Valisi ile orada kalan diğer mülkî memurların hukukî durumları hakkında İstanbul Hükümeti'nin tavrı 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de imzalanan antlaşma henüz yürürlüğe girmediğinden Yemen'in mütareke hükümlerine tabî olması gerektiği şeklindeydi. İstanbul Hükümeti Mütareke'nin 16. Maddesinde en yakın İtilaf kumandanına teslim olunması gereği hükmü açık olmasına rağmen antlaşma tasdik edilip yürürlüğe girinceye kadar Yemen Valisi ile diğer memurların devletin resmi memurları sayılmaya devam edeceğini, kabul ediyordu. Ayrıca İmam Yahya'nın savaştan önce ve savaş sırasında hükümet nezdinde durumu ne ise, onu muhafaza etmesinin tabii olacağını açıkladı. Yani barış antlaşması yürürlüğe girene kadar Yemen'in savaş öncesindeki statüsünün devamı öngörülmekteydi. Bu bağlamda Mahmud Nedim Bey'in Yemen'deki görevi Lozan Antlaşması'nın TBMM'de tasdik edileceği döneme kadar devam etti. Mahmud Nedim Bey'in Yemen'deki resmi görevi Lozan Antlaşması'nın TBMM tarafından tasdikinden sonra yani 23 Ağustos 1923'te sona erecekti⁸¹. Ancak bu konuda birbirinden büyük farklar taşıyan birden fazla karar göze çarpmaktadır. Öyle ki 3 Eylül 1920 tarihli bir Meclis-i Vükelâ kararına göre Yemen'de bulunan askerî ve sivil memurların İstanbul'a nakil masraflarının ödenmesine hükmedildiği dikkat çekmektedir⁸².

Aslında Sevr Antlaşması'nın ilgili hükmü Türkiye'nin bu bölgeyi İtilaf Devletleri lehine feragat etmesiydi. Bu bağlamda Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği günden itibaren Yemen valisi ve beraberindekilerin memuriyetlerinin lağv olması yani görevden ayrılmaları gerekiyordu. Ayrıca Sevr Antlaşması'nın Cemiyet-i Akvam'a dair kısmındaki 22. Maddesinde Osmanlı Devleti'ne tabi bulunmuş bazı milletlerin bir mandateri kendi kendilerine muktedir oluncaya

80 Öke ve Karaman, **a.g.e.**, s.34-36, 38-39.

81 Sert, Emekli Sandığındaki dosyasında Mahmud Nedim Bey'in Yemen'deki valilik görevinin son bulunduğunu tespit etmişti. Sert, **a.g.e.**, s. 67; Yemen'deki resmi görevinin ardından Mahmud Nedim Bey'in Suudi Arabistan nezdinde tesis edilen Türkiye Cumhuriyeti temsilciliğine "*Mümessillik Başkıtabeti Müşaviri*" olarak tayin edildiği görülmektedir; **BCA**, 030.10.00/24.18.15.

82 **BOA**, MV, 220/60, 19 Zilhicce 1338 (3 Eylül 1920).

kadar seçebilmelerine olanak tanıyordu⁸³. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen yürürlüğe girmemesi nedeniyle Yemen'in İmparatorlukla olan hukukî bağı devam etti. Zaten “*Osmanlı Devleti'nin hiçbir parçasının terk ve ayrılmış sayılmayacağından*” maddi ve manevi bağlantısını muhafaza etmeye devam eden memleketlerin ayrılmasının caiz olmadığı Babiâli Hukuk Müşavirliği'nce kararlaştırılmıştı⁸⁴. Kasım 1920 tarihli bir karara göre Sulh Muahedesı yürürlüğe girmediğinden Yemen'in hukukî durumu mütareke şartlarında belirlendiği şekliyle kalacaktı⁸⁵. Babiâli Hukuk Müşavirliği'nin bu mütalaası Dâhiliye Nezareti'nce de uygun görülmüştü⁸⁶. Bu kararın bir onayı gibi görünen 17 Nisan 1922 tarihli bir Meclis-i Vükelâ kararında Yemen'de kalan askerî ve sivil memurların maaşlarının verilmesi mümkün olacaktı⁸⁷. Hatta 7 Ekim 1922 tarihli bir belgeye göre Yemen'de bulunan memur, emekli, dul ve yetimlerin maaş ödemeleri Riyal'ın İstanbul'daki değerinden yapılacaktı⁸⁸.

Gerçekten de Yemen'de kalan Osmanlı asker ve memur ailelerinin sosyo-ekonomik durumları çok kötüydü. Öyle ki, Mahmud Nedim Bey, Yemen'deki Osmanlı tebaasından ihtiyaç sahibi olanlar için Aden'deki Amerikan temsilciğinden dahi yardım talebinde bulunmuştu⁸⁹. Oldukça dramatik bir görünüm arz eden bu talepleri Ankara Hükümeti'nin karşılayamamış olması şartların getirdiği bir zorunluluktandı⁹⁰. Ankara Hükümeti'nden yardım talebinde bulunan toplumsal tabaka o kadar genişti ki Yemen'e yardım gönderilememesi

83 Erim, **a.g.e.**, s.535-537.

84 Ayışığı, a.g.m., s.2007.

85 “*Müzakereden muahede-i sulhiyemizin imzası tarihine kadar geçen müddet zarfında Yemen'de kalan memurin ile İmam Yahya hazretlerinin nezd-i hükümetteki vaziyeti Harbiye nezaretinden istiza kılınması üzerine ledel havale Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliğince tanzim kılınan mütalaa-namede muahede-i sulhiye tasdik edilerek beray-ı icra oluncaya kadar Yemen valisi ile memurin-i resmîye-i devletten ad olunmaları muktezi bulunduğu dermiyan kılındığından bahisle iktizasının tayin ve inbasına dair Dâhiliye Nezaretinden varid olan tezkere ...*” **BOA**, MV, 220/187, 24 Safer 1339 (7 Kasım 1920); **BOA**, Babiâli Evrak Odası (BEO), 4662/349609, 25 Safer 1339 (8 Kasım 1920).

86 **BOA**, Dâhiliye İdâre-i Umumi (DH.İ.UM), 19-14/1/50, 28 Safer 1339, (11 Kasım 1920).

87 **BOA**, MV, 223/139, 19 Şaban 1340 (17 Nisan 1922).

88 **BOA**, Dâhiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Ek (DH.İ.UM.EK), 64/55, 15 Safer 1341 (7 Ekim 1922).

89 **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 513-515; (British Library, IOR/L/PS, 11/174).

90 Öke ve Karaman eserinde bu durumu “*Yemen'deki son Osmanlıların Türkiye'deki yeni Türklerce (yönetimdekiler) kaderleriyle baş başa bırakılmışlığı*” olarak yorumlamaktadır. Öke ve Karaman, **a.g.e.**, s.57-58.

mevcut şartlar altında tabii idi. Anadolu'nun hemen her yeri, camiler, istasyonlar ve hatta sokaklar Ankara Hükümeti'nin iâşe yardımına muhtaç muhacirlerle dolup taşıyordu⁹¹. Ankara Hükümeti'nin yürüttüğü Millî Mücadele'nin, asker ve savaşın gerisinde kendisine ihtiyaç duyan grupların dahi asgari ihtiyaçlarına cevap veremediği bir ortamda Yemen'de kalan asker ve memurların nakli için pay ayıramaması anlaşılabilir değildi. Cevap verilemeyen bu talebi Anadolu'da ortaya çıkan yeni devletin Osmanlı'dan kopuşu yahut kopuş için atılan adımlar olarak algılamak⁹² zorlama bir bakış açısidir. Yemen'in Misak-ı Millî sınırları dışında kalacağı kesin olduğundan cephelerde savaşın devam ettiği bir dönemde bölgeden gelen yardım talepleri önceliğe alınamazdı. Diğer taraftan Yemen'de kalan çoğu memurun maaşsız geçirdikleri dönemde bölge halkına borçlanmak zorunda kalmaları tahliye edilmelerini zorlaştırdı. Mahmud Nedim Bey, Aden İngiliz temsilcine tahliye için bahsi geçen acil ödemelerin yapılmasında yardımcı olmalarını isteyen bir telgraf dahi göndermişti⁹³. Ankara'nın 19 Nisan 1923'de Mahmud Nedim Bey'e gönderdiği yazı o güne kadar çeşitli vesilelerle yardım talebinde bulunulan Yemen için nihai bir karar niteliğindedir. Mahmud Nedim Bey'in özverisi takdir edilirken "*maalesef hükümetin bugünkü ahval-i maliyesi*"nin istenilen yardımları karşılamaya muktedir olmadığı bildirilmektedir⁹⁴. 1923 yılı sonlarına ait bir başka belgede ise Yemen'de kalan Türk ordusuna mensup subay ve efradın Türkiye'ye sevkleri için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım talebinde bulunulduğuna değinilmektedir. Ancak cemiyetin burada teşkilatı ve imkânları olmadığından yardım talebinin karşılanamayacağı iletilmektedir⁹⁵.

Diğer taraftan Yemen'de kalan Türk memur ve zabitlerinin Hudeyde ve Süveyş kanalı yoluyla İstanbul'a sevklerine dair 1923 yılı sonlarında karara varıldı⁹⁶. Ancak bu nakil işleminin 1926 yılı içerisinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Nisan 1926 itibarıyla Yemen'den iki kafil halinde yüz on bir

91 Devlet-toplum ilişkisinin dönüşümü noktasında meselenin I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları bağlamında ele alındığı bir yazıda Anadolu'daki farklı sınıfların içinde olduğu vaziyet değerlendirilmektedir. Bkz: Gülsüm Polat, "Changes in state-society relations from the First World War to the National Independence Struggle", **Turkish Historical Review**, 3 (2012), 19-41.

92 Öke ve Karaman, **a.g.e.**, s.47.

93 Ayışığı, a.g.m., s.2010.

94 Öke ve Karaman, **a.g.e.**, s.63-64.

95 **BOA**, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, (HR.İM), 93/54, 29 Aralık 1923.

96 **BOA**, HR.İM., 23/16, 16 Aralık 1923.

kişinin sevkiyatı tamamlanmıştır. Bu sevkiyatın tamamlanması için İstanbul'daki İskân İdaresi'nden bir kişi gönderilmişti. Sevkiyat için Hudeyde Limanının kullanılması kararlaştırılmıştı, sevk edileceklerin pasaportları İngiliz Konsolosu ya da bu görevli tarafından vize edilecek, pasaportları olmayanlar vizesiz seyahat edebileceklerdi. Bunu temin edebilmek için İngiliz konsoloslugu nezdinde girişimde bulunulmuştu⁹⁷.

Arap Yarımadası İçerisindeki İlişkiler Bağlamında Yemen'in Yeri

İngilizler savaş sırasında Araplara verdikleri “*Büyük Arap Krallığı*” sözünden dönüp savaşın sonlarına doğru Suriye, Lübnan bölgesini Fransız nüfuz alanı olarak bırakınca Şerif Hüseyin ve oğulları büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştı. Kral Faysal Eylül 1918'de işgal ettiği Şam'ı Temmuz 1920'de Fransızlara terk etmek zorunda kalmıştı. Ancak Faysal İngiltere'nin Irak'ta oluşturduğu manda yönetiminin kralı olarak Mart 1921'de tahta çıktı. Faysal Suriye'de Fransız karşıtı hareketler sergilemiş ve Anadolu'da Milli Mücadele sürerken Ankara yönetimi ile dolaylı-dolaysız yollardan temas kurmaya çalışmıştı⁹⁸. Suriye'deki iktidarı yıllarında Fransızlara karşı mücadele eden Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliyeciler ile işbirliği yaptığı dönemler de olmuştu⁹⁹. Yine de Faysal ile Türk Milli Mücadelesi arasındaki ilişkilerde tam anlamıyla karşılıklı bir güvenin tesis edilememesi için pek çok sebep vardı. Suriye sınırında Faysal'ın adamlarının Milli Arap hududu lehine propaganda yapması rahatsızlık yaratmaktaydı¹⁰⁰. Bu dönemde İmam Yahya –muhtemelen Mahmud Nedim Bey'in teşvikiyle- Faysal'a Mustafa Kemal ile olan işbirliğinden duyduğu memnuniyeti dile getiren ve Batılılar karşısında işbirliğinin önemini vurgulayan bir mektup yazdı¹⁰¹. Faysal da İslam'a hizmet vurgusu yapmaktaysa da değişen güç dengelerinde doğru yerde bulunması konusunda İmam Yahya'yı uyarmaktaydı. Yazdığı mektubunda şöyle demektedir: “*Osmanlılarla ilgili olarak onlara karşı hiçbir şey söylemiyorum, onlar geçip gittiler... Onlar şimdi kendi vatanlarında ülkelerinin ellerinde kalması için en fazlasını yapıyorlar. Elleri olan dışındaki yerlere [Misak-ı Milli hududu olarak ifade*

97 Sert, **a.g.e.**, s.72-73.

98 Abdülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara 1991, s.207-208.

99 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mandası İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, ATAM Yay., Ankara 2004, s.454-487.

100 **ATASE**, İstiklal Harbi Kataloğu, (bundan sonra İSH) 30/44; **ATASE**, İSH, 48/66.

101 Öke ve Karaman, **a.g.e.**, s.29-31.

edilebilir] kuvvet sevk edecek güçleri yok. Bundan dolayı biz umuyoruz ki Araplar kendi çıkarlarını kendileri koruyacak, enerjilerini işlerini ilerletmek için harcayacak, ülkelerinin birlikte ilerlediğini görecektir. Ayrıca birbirleriyle dostça ilişkiler içerisinde kalacaklar bunun dışında komşu milletlerle de. (Anlaşıldığı kadarıyla İngiliz Hükümetiyle)”¹⁰². Ayrıca Faysal, Seyyid İdrisî ve İmam Yahya arasındaki sorunların çözümünde babasının (Şerif Hüseyin) ara buluculuk yapmayı istediğini satırlarında belirtmişti.

Savaş sonrasında Asir bölgesi hâkimi Seyyid İdrisî, I. Dünya Savaşı sırasında sürdürdüğü şekliyle, İngiliz işbirlikçisi tutumunu devam ettirdi. Buna karşılık Seyyid İdrisî'nin Anadolu'daki Milli Mücadele ile resmi iletişimine dair bir kayıt göze çarpmamaktadır. Ayrıca Seyyid İdrisî'nin İmam Yahya ile yaşadığı nüfuz mücadelesi Türklerin ona karşı güven duygusunu kaybetmesinde etkili olmuştur. Arap Yarımadası'nın bir diğer etkili aktörü olan Necid Emiri İbni Suud ile İmam Yahya'nın ilişkileri de İbni Suud'un Asir üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi nedeniyle I. Dünya Savaşı'nın sona ermesine müteakip sadece birkaç yıl içerisinde bozulacaktı. Hicaz bölgesinin kralı olmayı I. Dünya Savaşı sırasında aldığı İngiliz desteği ile başaran Şerif Hüseyin savaş sonrası süreçte bölgesel hâkimiyetine yönelik en ciddi tehdidi İbni Suud'dan görecekti. Bunun için bölgesel ittifaklara önem vermekteydi. İmam Yahya ile iletişime girerek onu yanına çekmek arzusundaydı. 1920 yılı başlarında İmam Yahya'ya bir heyet gönderdi. Şerif Hüseyin'in temsilcisi (Şerif Nasır) İmam Yahya'ya Britanya ile iyi ilişkiler kurması tavsiyesinde bulundu; onun öngörüsüne göre bu mümkün olabilecekti¹⁰³.

Diğer taraftan İmam Yahya Hudeyde'yi ele geçirdikten sonra yani İngilizlerin desteklediği Seyyid İdrisî bölgesini kontrol altına alıp Mart 1925'de Cizan sınırına ulaştığında İbni Suud ile İmam Yahya sınırında çatışma ihtimali belirdi. Asir'i ele geçirmek niyetinde olan İmam Yahya'nın İtalya ile 1926'da Seyyid İdrisî ile İbni Suud arasındaki yardım anlaşmasını imzalamış olması tesadüfe benzemiyordu. 1926'da imzalanan Mekke Antlaşması¹⁰⁴ Asir'i İdrisî değil İbni Suud lehine açık biçimde koruyan İngiliz siyasetinin dışavurumuydu. Aslında burada kendi

102 **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 650, 15 Haziran 1921 (TNA, CO, 725/1-2, 4-6).

103 **Records of Yemen**, Vol. VI, s. 473 (TNA, FO 406/42-43).

104 Toplam 10 maddeden oluşan Mekke Antlaşması (21 Ekim 1926) dikkatle incelendiğinde Asir'in kuzey ve doğusunun Suudiler tarafından kontrol edilmesinin İdrisîler tarafından tanındığı görülmektedir. Abed al-Razzak Al-Maani, Saleh Alsharari, Hussein Mohafzah, "The Relationships between Saudi Arabia and the Idrisids Princes though Protectorate (Mecca) Agreement, 1926AD: An Analytical Study", **Asian Culture and History**, Vol. 6, No. 1, 2014, s.95.

içerisinde bir tutarlılık da vardı. Zira İngiltere daha I. Dünya Savaşı başlarında İbni Suud ile imzaladığı Darin Antlaşması (26 Aralık 1915) ile Arap Yarımadası'nda Necid bölgesini kendi lehine garanti altına alarak Osmanlılar karşısında önemli bir ittifak kurmuştu. Seyyid İdrisî ise Yemen bölgesinde İngiltere ile ittifak içinde olmasına rağmen ne Türk birliklerine ne de Türklerle işbirliği içerisinde olan İmam Yahya'ya darbe vurabilmişti. Bu anlamda İbni Suud'un Arap Yarımadası'ndaki İngiliz dostluğu İdrisîlere¹⁰⁵ göre çok daha önemli görülüyordu. Yine de Asir üzerinde İbni Suud ile İmam Yahya'nın hak iddiası 1934'e kadar çeşitli müzakere ve görüşmelerle çözümlenemeyen bir mesele olarak kaldı. İmam Yahya ile İbni Suud bölgesi arasında sınırda kalan Necran'ın aidiyeti konusundaki anlaşmazlık telgrafla sürdürülen İbni Suud-İmam Yahya müzakerelerini sona erdirdi¹⁰⁶.

Cumhuriyet Dönemi Türk-Yemen İlişkileri (1923-1938)

Türkiye-Yemen ilişkilerinde temas alanlarını diplomatik temsil, askerî-siyasî işbirliği girişimleri, Yemen ordusunun modernizasyonunda Türk etkisi gibi konular oluşturmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın ardından Türklerin Yemen'den çekilmesiyle burada etkin güç olma yönünde girişimler İngiltere ve İtalya'dan gelmiştir. Yemen'in kuzey sınırındaki İngiliz müttefiki bölge durumunda olan Asir'in yöneticisi Seyyid İdrisî 1923'de öldükten sonra İngilizler, İmam Yahya ile daha fazla temas kurmaya çalışılsa da İmam Yahya İngiltere ile değil İtalyanlarla 1926 yılında bir anlaşma imzalayarak¹⁰⁷ Yemen'de İngiltere'nin nüfuzunu engellemek istemiştir. Zira bu antlaşmada İmam Yahya İtalyanlar tarafından Yemen Kralı olarak tanınıyor ve onun Yemen'deki hâkimiyeti kabul ediliyordu.

Diğer taraftan Türk-Yemen ilişkilerinde resmi boyuttaki temasların Türklerin çekilmesinin hemen ardından gerçekleşmediği görülmektedir. Öyle ki ilişkilerin resmi diplomatik boyutuna ilişkin ilk gelişme, Kadı Ahmed el- Ünsî isimli diplomatın İmam Yahya'nın resmi temsilcisi olarak 1927'de Türkiye'ye gelişi olmuştu. Kadı Ahmed el-Ünsî İskenderiye'de İstanbul'a gelmek için beklerken

105 Seyyid İdrisî 1923'te öldükten sonra yerine oğlu Ali bin Muhammed İdris geçmişti. Al Razzak ve diğerleri, a.g.m., s.95.

106 Al-Maghafi, a.g.e., s.110-112.

107 John Baldry, "Anglo-Italian Rivalry in Yemen and 'Asir 1900-1934", **Die Welt des Islams** New Series, Vol. 17, ¼, (1976-1977), s.166.

bazı Yemenliler ile Mısırlılara Türkiye hakkında methedici sözler söylemişti¹⁰⁸. Ancak bu ziyaret Türkiye-Yemen ilişkilerinde -belgelere yansıyan- önemli bir değişimi getirmemiştir. Yine de İngiltere'nin Ankara'da bulunan elçisi George Clerk, Ünsî'nin ziyareti konusunda Dışişleri Bakanı Tefvik Rüşdü Aras ile iletişim kurarak bilgi almıştı. Aras, Türkiye'nin Yemen ile 9 Aralık 1924'de¹⁰⁹ Finlandiya ile imzalanan anlaşmaya benzer bir anlaşma imzalamayı düşündüğünü Clerk'e söylemişti. İngiltere'nin Ankara elçisi George Clerk İngiliz Dışişlerine yazdığı bir raporda bu durumdan şöyle bahsetmekteydi: "*Dün Dışişleri Bakanı [Tevfik Rüşdü], Kadı'nın ülkesine iki taraflı dostluk antlaşması imzalamaya tam yetki almak ve ailesini Ankara'ya getirmek için döndüğünü, Ankara'da kendisinin İmam'ın temsilcisi olarak kalacağını söyledi*"¹¹⁰. George Clerk, Tefvik Rüşdü ile yaptığı görüşmede "*Türkiye'nin Cumhuriyet öncesi İmam'a bahsettiği müphem [belirsiz] yükümlülüklerinden kurtulmak*"¹¹¹ için çaba harcadığı kanaatine varmıştı. Clerk'e göre Tefvik Rüşdü, İmam nezdindeki Türk görevlilerin ülkeye güvenli dönüşünü sağlamak için uğraşıyordu. Onların yerine yenilerinin gönderilmesi düşünülmüyordu. Fakat San'a'da bir Türk elçiliğinin açılabileceğini İngiliz Dışişlerine bildirmektedir¹¹². Ne var ki, 1927 yılında Clerk'in belirttiği şekliyle San'a'da bir Türk temsilciliği açılmamıştır. Türkiye'nin Yemen ile diplomatik ilişkileri Cidde'de bulunan Türk temsilciliği vasıtasıyla yürütülmüştür. Öyle ki 10 Eylül 1927'den 31 Temmuz 1931'e kadar Türkiye'nin Suudi Arabistan¹¹³ ve Yemen nezdindeki elçisi olarak Abdülğani Senî (sonradan Yurtman) Bey görev yapmıştır¹¹⁴.

108 **BCA**, 030.10.0/260.751.18, 23 Mayıs 1927.

109 Türkiye-Finlandiya ilişkilerinin resmi başlangıcı kabul edilen dostluk anlaşmasıdır.

110 **Records of Yemen**, Vol. VII, s.262-263 (FO 371/12250, 722/161/1927).

111 Burada kastedilen Osmanlı Devleti'nin son devresi ve Millî Mücadele sürecinde oldukça belirsiz bir görünüm arz eden Türk-Yemen ilişkilerinin İngiliz tarafınca Türklerin Yemenlilere karşı hâlâ hami gibi algılanmaları (burada kalan Türk görevlilerin Türkiye'nin temsilcisiymiş gibi görülmesi) ve Clerk'in de belirttiği biçimde artık tam anlamıyla Yemen üzerinde Türkiye'nin tüm sorumluluklarından (aslında Yemenlilerin beklentilerinden demek daha doğru olmalıdır) kurtulmak istemesidir.

112 **Records of Yemen**, Vol. VII, s.262-263 (FO 371/12250, 722/161/1927).

113 Mahmud Nedim Bey'in Suudi Arabistan nezdinde tesis edilen Türkiye Cumhuriyeti temsilciliğine "Mümessillik Baş kitabeti müşaviri" olarak tayin edildiği görülmektedir; **BCA**, 030.10.00/24.18.15.

114 <http://riyad.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (Erişim: 21 Haziran 2016). Abdülğani Seni Bey 31 Mayıs 1930'da akdedilen "Hicaz, Necid ve Mülhakatı Hükümeti" ile teati edilen dostluk antlaşmasını "Hicaz ve Yemen'de Türkiye mümessili" olarak imzalamıştır; Kanun Metni; **Kanunlar Dergisi**, C 8, s.297-298.

Abdulgani Senî Bey'den sonra Cidde'de sırasıyla (bu çalışmanın tarihsel sınırlarını oluşturan 1938 yılını içine alan süreçte) Ahmet Lütfullah Bey (5 Eylül 1931-30 Ağustos 1932), Muhittin Raşit Paysal¹¹⁵ (25 Ekim 1936-9 Haziran 1937 tarihleri arasında), Talat Acarer (9 Haziran 1937-3 Ocak 1938 tarihleri arasında) ve Sadullah Gören (4 Ocak 1938- 1 Aralık 1941 tarihleri arasında) görev yapmıştır¹¹⁶. Yemen'in yönetim merkezi San'a'ya ilk Türk elçisinin görevlendirilmesi için Ünsî'nin 1927 yılındaki ziyaretinin üzerinden uzun bir zaman geçmesi gerekecektir. San'a'da ilk Türk elçiliği 1 Ocak 1988'de açılmıştır¹¹⁷.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Yemen'in yaşadığı çeşitli siyasî-askerî meselelerin Türkiye tarafından bölgeden gönderilen raporlar vasıtasıyla takip edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan 1929 yılına ait olan Hariciye Vekâleti'nin Başvekil'e yazdığı bilgi notu mahiyetinde olduğu düşünülen bir yazı "*Yemen ahvali*", "*Yemen-İngiltere münasebetleri*", "*İtalya'nın Kızıldeniz siyaseti*" gibi başlıkları içermektedir. Burada kaynak göstermeksizin verilen bilgiler Ankara'nın, bölgeden aldığı istihbarat bilgileri, basından alınan havadisler ile bir rapor haline getirilmiş gibi görünmekteydi. Raporla İmam Yahya'nın eskiden Osmanlı toprağı olan 9 nahiyenin Aden'e katılmasına razı olmadığı ancak İngiltere'nin de iadeye razı olmadığına değinilmişti. Diğer taraftan İmam Yahya-İbni Suud arasında Asir meselesi nedeniyle gerginliğin devam ettiğine dikkat çekiliyordu. Raporla yer alan "*İtalyanların Kızıldeniz Politikası*" başlığı altındaki tespitlerde İtalya'nın bölgedeki varlığının Kızıldeniz'in bir "*İngiliz havuzu*" haline gelmesine engel olduğuna değiniliyordu. Raporun kaynağının Yemen'den Hicaz'a dönen "*bir mümessilimiz*" olduğu belirtiliyordu. Gerçekten bu dönemde İtalyanların Yemen'e nüfuz etme girişimlerinin arttığı anlaşılmaktadır. Zaten Yemen'in Kızıldeniz'in batı kıyısındaki komşusu Eritre 1890'dan beri İtalyan kolonisiydi. 1928 Aralık ayında "*Eritre Siyasî Bürosu müdürü Mr. Moreno*" isminde bir İtalyan memurunun Hudeyde ve San'a'ya bir seyahat yapması İtalyan nüfuz alanını genişletme çabaları ile alakalıydı. Zira Moreno'nun, İmam'dan bir mümessillik ihdası ile Salif tuzlasının işletme imtiyazını elde etmek için uğraştığı öğrenilmişti.

115 Bu konuda Muhiddin Raşid Bey'in resmi görevlendirmesi arşiv kayıtları içerisinde göze çarpmaktadır. Suudi Arap Hükümeti nezdinde görevli olan Muhiddin Raşid Bey'in Yemen Hükümeti nezdinde de Türkiye'yi temsil etmesi uygun görülmüştü; **BCA**, 30.11.1.0/110.4.16.

116 <http://riyad.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (Erişim: 21 Haziran 2016).

117 <http://sana.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx> adresinde 1988'de San'a'da ilk Türk elçiliğinin açıldığı bilgisine yer verilmiştir. (Erişim 21 Haziran 2016). Ayrıca San'a büyükelçiliği ile gerçekleştirilen mail iletişimi ile bu bilgi 01.01.1988 olarak teyit edilmiştir.

Buna karşılık İmam Yahya, İtalya'dan silah, uçak ve benzeri teçhizat alacaktı¹¹⁸. Sözü edilen ziyarete dair bilgiler, 1926'da imzalanan¹¹⁹ Yemen-İtalya Anlaşmasıyla alakalı olmalıydı.

İmam Yahya'nın savaş sonrasında Yemen'deki etkinliğini yavaş yavaş arttırdığı görülmektedir. Öyle ki, İmam Yahya'nın oğlu Ahmed'in de içinde bulunduğu kuvvetler 1927-1929 yılları arasında Beytül Fakih'deki Zeranik kabilelerini ezmişti. 1930'da İmam Yahya Tihame'yi kontrol altına aldı. Diğer taraftan İbni Suud Arap Yarımadası'nın kuzeyini büyük oranda ele geçirmişti. Bu genişleme sürecinde sadece Asir, İdrisî devleti olarak kalmıştı. Bölgenin kendi sınırları altında olması gerektiğini düşünen İmam Yahya, İngiliz hâkimiyet bölgesi olan Aden'e dair bir talebi olmadığını söylese de Türklerin çekilmesinden sonra buraya ilerlemiş ve Zeydi bölgesi olmayan Şuayb'ı ele geçirmişti. Ancak Aden yönündeki bu saldırıya karşılık İngilizler anlaşmalı oldukları Arap şeyhlerinin de yardımıyla Yemen kuvvetlerini püskürtecekti. İmam Yahya yaklaşan Suudi tehdidi karşısında iki cephede savaşmanın zorluğunu görerek İngilizler ile Şubat 1934'de anlaşmaya vardı. Aden bölgesini kapsayan İngiliz topraklarıyla Osmanlı sınırının kabaca İmam-İngiliz sınırı olarak kabul edildiği San'a Antlaşması (1 Şubat 1934) imzalandı. Bu antlaşma ile İmam, İngiltere'nin Aden hâkimiyet sınırlarını kabul etmekteydi. Yine aynı antlaşma metninde İmam Yahya, "*Yemen Kralı*" olarak isimlendirilmesi nedeniyle İngiltere tarafından resmi olarak tanınıyordu. Arap Yarımadası'ndaki yayılmasını devam ettiren İbni Suud ile olan sınır sorunu ise aralarında eski bir Osmanlı mebusu olan Dürzî Emir Şekip Arslan'ın da bulunduğu diplomatik bir ekibin aracılığıyla 20 Mayıs 1934'de imzalanan Taif Antlaşması ile çözüme kavuşturuldu. İmam Yahya Hudeyde'yi almakla beraber Asir ve Necran'ın bulunduğu kuzey Yemen topraklarının bir kısmını Suudilere bırakıyordu¹²⁰.

Sözü edilen İngiliz-Suudi-Yemen ilişkilerine dair detayların Türkiye için dikkatle takip edilen gelişmeler olduğu anlaşılmaktadır. 1934'de başlayan ve Taif Antlaşması (20 Mayıs 1934) ile sonuçlanan İmam Yahya-İbni Suud savaşını Türkiye, Bağdat elçiliğinin gönderdiği raporlarla takip etmişti. Bu

118 **BCA**, 030.10.0/260.751.19.

119 Christian W.E. Tripodi, "The Foreign Office and Anglo Italian Involvement in the Red Sea and Arabia, 1925- 28", **Canadian Journal of History**, Autumn 2007, 47/2 s.211-212.

120 Dresch, **a.g.e.**, s.29-35; Clive Leatherdale, **Britain and Saudi Arabia 1925-1939**, The Imperial Oasis, Frank Cass and Company Ltd., London 1983, s.153-161.

raporlarda devam eden süreç ve anlaşma ile ilgili çok dikkat çekici detayların Dışişleri Bakanlığı'na iletiildiği görülmektedir. Bağdat elçisi Tahir Tokalp¹²¹ raporunda İbni Suud ile İmam Yahya arasında cereyan eden çatışmaların Arap Yarımadası'nda büyük değişimleri tetikleyebileceğine değiniyordu¹²². Cidde Maslahatgüzarlığı kaynaklı bilgiler olayların yerel basındaki akislerinin de takip edildiğini göstermektedir. Mekke'de yayınlanan Hükümet organı Ummü'l Kura Gazetesi'nde çıkan haberde iki ülke arasındaki ihtilafın halledilebilmesi için İbni Suud ile İmam Yahya arasında telgrafla iletişimin devam ettiğine yer veriliyordu. Bu girişimler sayesinde Necran dışında İdrisi bölgesi hakkında İmam Yahya ile anlaşmaya varılabildiğine dikkat çekilmekteydi¹²³. Türk temsilciliği İbni Suud tarafından teklif edilen esasların İmam Yahya tarafından kabul edilmesi sayesinde diplomatik görüşmelere başlandıığını ve bu kapsamda Abha'da (Abha Konferansı Şubat 1934) iki taraf temsilcilerinin toplandıığını yazıyordu. Suudileri Fuad Hamza Bey, İmam Yahya'yı ise Vezir Esseyit Abdullah temsil edecekti¹²⁴. Türk diplomatların öğrendiğine göre İbni Suud'un teklifleri şunlardı: Asir'deki mevcut vaziyetin İmam Yahya tarafından kabulü, Arap Yarımadası'nın bağımsızlığı bağlamında bir anlaşma akdi, iktisadi ve ticari münasebetlerin düzenlenmesi, kabilelerin yer değışikliği esnasında haklarında yapılacak muamelenin belirlenmesi. Abha'da toplanacak konferansta iki tarafı harp durumuna getiren sorunların halledileceği beklentisi ortaya çıkmıştı¹²⁵. Görüşmelerde Yemen tarafı tüm Asir ve Necran'ın Yemen'e bağlanması konusunda ısrarcı oldu. Suudi tarafı ise merkez Necid ile Yemen'in kuzey sınırındaki Necran arasındaki tarihi bağlara vurgu yaptı. Bu meseleler üzerindeki görüş ayrılıkları nedeniyle çözüm gerçekleşmedi. İngiliz Kralı ile İmam Yahya arasında da telgrafla iletişim kurularak çözüm bulunmaya çalışıldı ancak ne Yemen-Suudi görüşmelerinden ne de İngiliz Kralı ile İmam Yahya görüşmelerinden sonuç alınabildi. Mart

121 Tahir Lütfü Tokalp'in görev süresi 1 Ocak 1929 ile 1 Ocak 1939 tarihleri arasında kapsamaktadır. Onun ardından Ahmet Cevat Üstün 2 Ocak 1939'da göreve gelmiştir. 1 Ocak 1945'e kadar görev yapmıştır. Bkz: <http://www.bagdat.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>.

122 **BCA**, 30.10.0/259.742.16,1-2, 16 Nisan 1934.

123 **BCA**, 030.10.0/260.748.21, 18 Şubat 1932; Haberin Hariciye Vekâleti'ne iletilmesinin tesadüf olmadığı anlaşılmalıdır. Zira Ummü'l Kura'da çıkan haberin önemi konu üzerinde yapılan akademik bir çalışmada değerlendirilmektedir. Al- Maghafi, **a.g.e.**, s.113.

124 **BCA**, 030.10.0/260.748.22, 21 Şubat 1934; Suudi temsilcisi Hamza delegasyonun başıydı, İmam Yahya'nın temsilcisi ise Abdullah al-Vezir idi. Al- Maghafi, **a.g.e.**,s.120.

125 **BCA**, 030.10.0/260.748.23, 25 Şubat 1934.

1934'de iki taraf arasında savaş başladı ve Mayıs 1934'de Harad, Midi ve önemli Yemen şehri Hudeyde Suudilerin kontrolüne geçti. Aslında Suudilerin başarısı tesadüf değildi. Zira İngilizler Yemen'de Türklerle işbirliği yaptığı günden beri düşman olarak gördükleri İmam Yahya'ya karşı Suudi kuvvetlerine deniz ve hava gücüyle ayrıca maddi yardım olarak destek vermişlerdi¹²⁶. Bu işgal hareketinden sonra diplomatik görüşmelerin yeniden başlaması neticesi Yemen-Suudi sınırını belirleyen Taif Antlaşması 20 Mayıs 1934'de imzalandı. Asir ve Suudi Arabistan ile Yemen arasındaki muahedenin imzalandığına dair bilgi Hariciye Vekâleti'ne Temmuz 1934'de Cidde Maslahatgüzarlığınca bildirildi¹²⁷. Taif Anlaşması Suudi-İmam Yahya sınırlarını önemli biçimde ortaya çıkarmışsa da 12 Haziran 2000 yılında imzalanan "*Yemen Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı Uluslararası Sınır Antlaşması*"nın nihai anlaşma olduğu kabul edildi¹²⁸.

Diğer taraftan Yemen, Arap ülkeleri ittifakı ile ilgili atılan adımlara olumlu yaklaştı. 2 Nisan 1936'da Suudi Arabistan ile Irak arasında Bağdat'ta gerçekleştirilen müzakereler neticesinde imzalanan "*İttifak ve Arab Kardeşliği*" isimli mutabakata¹²⁹ sonradan dâhil oldu¹³⁰. Bağdat'taki Türkiye elçiliği Saldırmazlık ve Arap Birliği Anlaşmasına Yemen'in de dâhil edilmeye çalışıldığını Ankara'ya yazmıştı. Bu raporda ilgili antlaşmanın 6. ve 7. maddelerinin "*Arab nasyonalistleri ideali olan Arab ittibadi ülküsünü*" ortaya koyduğuna yer verilmişti. Muahedenamenin 6. maddesinde "*Yemen memleketi, tarafeyni âliyeyni âkideyn ile İslamiyet kardeşliği ve Arab birliği ile birbirlerine bağlı bulunduğu nazararan Yüksek Âkit Tarafların Yemen Hükûmetinin bu muahedeye girmesini taleb edeceği*" ne yer verildiği görülüyordu¹³¹. Bu tarihte Irak ile Hicaz arasında ilmi ve askerî işbirliği daha kuvvetliydi. Yemen ise sözü edilen muahedeyi 1937 Nisanında daha onaylamadan genç Yemenlileri Irak'a eğitim almak için göndermeye başlamıştı¹³². Hariciye Vekili (Tevfik

126 Al- Maghafi, **a.g.e.**, s.121.

127 **BCA**, 030.10.0/260.748.24, 4 Temmuz 1934.

128 Al- Maghafi, **a.g.e.**,s.236.

129 Sözü edilen antlaşma aslında Suudiler tarafından Irak'a askerî pakt olarak teklif edilmek istenmişse de İngilizler tarafından bu kabul edilmemişti. Joseph Kostiner, **The Making of Saudi Arabia 1916-1936. From Chieftaincy to Monarchical State**, Oxford University Press, New York, Oxford 1993, s.179.

130 Sözü edilen antlaşmaya Yemen Nisan 1937'de dahil oldu.

131 **BCA**, 030.10.0/259.744.20, 14 Mayıs 1936.

132 Yemen'den ilk grup Harbiyeliler Irak'a 1935'de Bağdat Askerî Akademisi'nde eğitim almak üzere gönderildi. Bunlar İmam tarafından şahsen seçilen kişilerdi. Zeydi Harbiyeliler göçebe

Rüştü Aras), “*Bu gençlerin Bağdad’ta Harbiye Mektebine, Darülmualiminin vesair mekteplere yerleştirilmeleri Irak Hükümetinin Arab nasyonalizmi hakkında takip ettiği siyaseti açık surette göstermektedir*” tespitine yer veriyordu¹³³. Aras’a göre Arap ittifakı sayesinde Yemen’e Arap milliyetçi hisleri taşınabilirdi.

I. Dünya Savaşı sonrası Yemen ile Türkiye arasındaki ilişkilerden söz ederken Yemen ordusunun modernizasyonuna “*Türk modeli*”nin ne denli uygulandığından ve bunun Türkiye Cumhuriyeti ile nasıl bir bağlantıya sebep olduğundan söz etmekte fayda vardır. Bilindiği üzere savaş bittikten sonra Osmanlı birliklerinin önemli bir kısmı çekilmesine rağmen -ayrıntıları yukarıda verilen- bir kısım Osmanlı kuvveti Yemen’de kalmıştı. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı’nın ardından Arap Yarımadası’nda İmam Yahya’nın yönetim sahasını tehdit eden güneyinde İngiliz Aden protektora bölgesi kuzeyinde ise yönetim sahasını adım adım genişleten Suudiler vardı. Bu tabloda İmam Yahya’nın daha organize bir orduya sahip olması gerekliydi. Bu nedenle İmam, Yemenli erkeklere düzenli orduya katılmaları için çağrıda bulundu. Bu çağrıya karşılık verenlerden birkaç bini kabul edildi ve bunlar Yemen ordusunun çekirdeğini oluşturdu¹³⁴. İşte pek çoğu kabile üyesi bu çekirdek ordu Yemen’de kalan Türk subay ve askerlerinin

ve güçlü kabilevi bağlara sahip olmayan göçebe ailelerin bireyleriydi. Hatta pek çoğu yetim okullarında eğitim almıştı. Kendisine sadık olacağını düşündüğü bu öğrencilerle ilgili İmam Yahya’nın hesabı tutmayacaktı. Zira bu gruptan olan ve Irak’ta eğitim alan ilk grup Yemenli Harbiyelilerden Abdullah el-Sallal 1962’de patlak veren İmam yönetim sistemini yıkmaya yönelen devrimci konseyin lideri olacaktı. Khaled Fattah, “A Political History of Civil Military Relations in Yemen”, **Alternative Politics, Special Issue I**, 25-47, November 2010.

133 **BCA**, 030.10.0/259.744.20, 14 Mayıs 1936.

134 İmam Yahya döneminde ordu 3 farklı askerî ahz ve örgütlenmesi içinde organize edildi. Bunlardan birincisi eski Osmanlı görevlilerin eğitiminden geçen göçebe kabile üyesi erkeklerden oluşan askerî organizasyondur. İkincisi ise sözü edilen Türk subayları nezaretindeki kuvvetlere alternatif olarak oluşturulan Ceyş el-Difa (Savunma ordusu) idi. Ordunun bu kısmı aslında ülkedeki fiziksel sorunu olmayan tüm erkekleri zorunlu askerlikle yükümlü kılıyordu ve Suriyeli asker Tahsin Paşa’nın komutasında organize ediliyordu. Bu askerî çoğunluğu fakir çiftçilerdi. Zengin ve varlıklı aile çocukları muafı. Bu ordu yalnızca güvenlikle ilgili görevlerle değil vergi toplama ve posta işlerinden de sorumluydu. İmam’ın üçüncü ordusu Ceyş el-Barani idi ve tam anlamıyla düzenli bir askerî güç değildi. Zeydi dağlık bölgelerinden toplanıyordu. Şeyhleri liderliğinde gruplara ayrılan kabile kuvvetlerinde her bir gruba Türk askerî terminolojisinden esinlenerek isim verilmekteydi. İmam’a göre Barani ordusu diğer iki ordunun aksine tamamen geleneksel bir ordu yapılanmasıydı ve diğer düzenli ve savunma ordularına karşı bir savunma sistemi oluşturuyordu. Barani ordusundaki her asker bir ya da iki yıl hizmette kalıyor ardından yerini aile üyelerinden bir başkasına veriyordu. Bu ordu her an savaşa hazır olmak durumundaydı. Barani ordusundaki her bir kabile üyesine aylık 4 Riyal ödeniyordu. Fattah, a.g.m., s.28.

nezaretinde ilk temel askerlik eğitiminden geçirilmişti. Türk subaylar İmam'ı daimi ordunun kışlada ikamet edecek biçimde istihdam edilmesi konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Sözü edilen Osmanlı subay ve eğitim personeli Alman eğitim tekniğini uyguluyorlardı. Colmar von der Goltz Paşa'nın kitabı Türk kökenli subayların Yemen'de uyguladıkları askerî eğitimde önemli bir etkiye sahipti¹³⁵.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından Yemen'de kalan Osmanlı askeri ve personelinin Yemen ile Türkiye arasındaki ilişkilerde -resmi belgelere yansıdığı kadarıyla- etkin bir role sahip olmadığı anlaşılmaktadır¹³⁶. Ayrıca Yemen'de kalan Osmanlılardan bazılarının Türkiye Cumhuriyeti ile bir gönül bağı olmadığı da anlaşılmaktadır. Yemen'deki Osmanlı memurlarından olup mutasarrıf unvanına haizken orada kalarak Yemen başvekili ve hariciye vekili olan Ragıp Bey'in Yemen ordusunun modernizasyonundaki eski Osmanlı subaylarının girişimlerini Yemen askerine "*pantolon giydirmek*" olarak eleştirerek Türkiye aleyhine propaganda yaptığı öğrenilmişti. Ayrıca Abdulgani Seni Bey'in¹³⁷ Türkiye'yi temsil ettiği Suudilerle imza edilen dostluk antlaşmasına¹³⁸ Yemen'in dâhil olmasını Ragıp Bey'in engellediğini eski Yemen Erkan-ı Harbiyesi Süreyya Tarbagatay yazmıştı¹³⁹. Zaten Ragıp Bey ile Mahmud Nedim Bey arasında görüş ayrılıkları ve sürtüşmeler daha evvelden belgelere yansımıştı¹⁴⁰.

Yemen ordusunun modernizasyonu konusunda buradaki Osmanlı görevlilerinin etkisi görülmekle beraber bir yabancı devletle işbirliği konusunda İmam Yahya'nın seçimi İtalyanlardan yana olmuştur. Öyle ki İtalya ile Yemen arasında imzalanan 2 Eylül 1926 tarihli antlaşma 4 Eylül 1937'de San'a'da imzalanan bir başka antlaşmayla uzatılıp, güçlendirilmiştir¹⁴¹. Aden valisi Mayıs 1938 yılına ait uzun ve betimleyici bir raporunda Yemen'de İtalyanların

135 Fattah, a.g.m., s.27.

136 Bu konuda Yemen eski Erkan-ı Harbiyesi Süreyya Tarbagatay'ın mektubu bu algıyı güçlendirilmektedir. Zira Tarbagatay Yemen'deki gelişmelerle ilgili Türkiye'nin ilgisiz kaldığını hissettirecek ifadeler kullanmaktadır; **BCA**, 030.10.0/260.751.20.

137 Abdulgani Seni (sonradan Yurtman), 1909 ve 1910 yılları içerisinde İstanbul'dan Yemen'e gidip gelmiş ve gözlemlerini seyahatnamesinde toplamıştı. Abdulgani Seni, **Yemen Yolunda**, Matba'a-i Ahmed İhsan, İstanbul 1325/1909.

138 "Hicaz, Necid ve mülhakatı Hükümeti ile aktolunan muhadenet muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun", **Resmi Gazete**'de neşr tarihi 31 Mayıs 1930.

139 **BCA**, 030.10.0/260.751.20.

140 Bu çalışmanın ilgili kısımlarında Ragıp Bey ile ilgili detaylara yer verilmiştir.

141 **Records of Yemen**, Vol. VIII, s.284-285. (TNA, FO 406/74, 76).

etkinliğinin İngiltere'ye karşı üstünlük gösterdiğini bunun temelinde ise çeşitli sebepler bulunduğunu belirtiyordu. Aden valisi B.R. Reilly Yemen'de İtalyanların etkinliğinin artmasında İtalyanların Faşist propagandalarının etkili olduğunu yazmaktaydı. Ayrıca Faşist yönetimin dağıttığı para ve hediyelerin totaliter Yemen yönetimini cezbedtiğini, Yemen'de Faşist İtalyan modelinin daha popüler görüldüğünü ve Filistin'de İngiltere'nin takip ettiğı siyasetin Yemen'in İtalyan siyasetini benimsemesinde etkili olduğunu altını çizmekteydi. Reilly'e göre İmam Yahya ülkesinden İngiliz ve İtalyanları uzak tutmanın imkânsız olduğunu biliyor ve bir gücü diğerine karşı kullanmakta "*Abdülhamid geleneğini*" devam ettiriyordu. Reilly Yemen'de Almanların birkaç ticari şirket bağlantısı dışında dikkat çekici bir faaliyetleri olmadığını yazıyordu. Diğer taraftan Yemen hükümetinde resmi görevlerde olan İtalyan karşıtı ve Fransız destekçisi bazı Suriyeliler¹⁴² vardı. Beş kişi olan bu Suriyelilerden ilki Yemen ordusu Genel kumandanı Mustafa Vasfi Paşa idi. İkincisi Milli Savunma ordusu (Ceyşül Difa¹⁴³) kumandanı olan ve I. Dünya Savaşı sırasında Alman ordusu için Romanya'da savaşan Hasan Tahsin Paşa, üçüncü ve dördüncü kişiler Yemen Hükûmetine çalışan doktorlar Muhammed Esseman ve Haşim el Hüseyini idi. Son kişi ise San'a da öğretmen olan Mustafa Vasfi'nin yeğeni Fevzi Mustafa idi. Raporda yer verilen bu bilgilerden Suriyeliler olarak tasnif edilen beş kişinin eski Osmanlı tebaası ve bazılarının da Osmanlı ordusunda görev yapmış kişiler olduğu anlaşılıyordu. Aden valisi Reilly Yemen genel kumandanı Mustafa Vasfi Paşa'dan Türklerin Yemen ile yeniden alakadar olmaya başladıklarına dair bir mektup da almıştı. Bu mektuba göre Mustafa Vasfi iki Türk milletvekilinin kendisinden Yemen'deki İtalyan faaliyetleri hakkında rapor istemişti. Yine bu iki Türk milletvekili Mustafa Vasfi Paşa'dan İmam Yahya'nın Yemen ordusunun eğitimi amacıyla Türkiye'den askerî ekip talep etmesi için öneride bulunmasını istiyordu. Mektupta yazılanlara bakılırsa Mustafa Vasfi Paşa bu iki mektubu İmam Yahya'ya göstermişti. İmam, oğlu Seyfülislam Hüseyin'e Ankara'ya giderek Ankara Hükümeti ile meseleyi görüşme direktifi verdiğini Aden Valisi'ne söylemişti. Aden Valisi "*İmam ve Yemenliler genellikle Türkleri sevmezler ve İmam'a hangi talimatların gönderileceğini bilmekle*

142 1930'ların başına gelindiğinde Osmanlı ordusunda önceden çalışmış Suriyelilerden bir ekibin de Yemen'e gittiğı anlaşılmaktadır. Gazete bunu şöyle duyuruyordu: "Yemen Teşkilatı Askerîyesini İslaha Memur Zabıtlar: Beyrut'tan bildirildiğine göre ahiren Suriyeli 30 zabıt, Yemen teşkilatı askerîyesini islah için Yemen'e gitmiştir. Bunlar Türk ordusunda çalışmış zabıtlardır"; **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1930.

143 Fattah, a.g.m., s.27.

ilgileniyorlar” demekte ve bu iki Türk milletvekilinin mektubunda gördüğü dikkat çekici bir kısmı aktarıyordu: “*Türk ve İngiliz dış politikası şimdi birdir ve Türkler Yemen’in son yöneticisi olarak bu iki hükümetin ortak politikasına en iyi yardımı yapabileceklerini hissediyorlar*”¹⁴⁴. 1938 Mayısına ait bu rapor II. Dünya Savaşı yaklaşırken Yemen’in esas itibarıyla İngiltere ve İtalya’nın nüfuz mücadelesine sahne olduğunu göstermekteydi. Kimlikleri açık biçimde zikredilmemiş olmasına rağmen bazı Türk görevlilerin Yemen’deki eski Osmanlı subayları ile olan bağlantısını göstermesi açısından yine bu belge - devletin resmi politikasının tam anlamıyla bir dış vuruşu olmasa da- Türkiye’nin Yemen’deki gelişmeleri takip ettiğini ve Yemen’in geleceği ile ilgilenildiğini göstermektedir.

144 **Records of Yemen**, C VIII, s.330. (TNA, FO 371/21825-6, 23186).

SONUÇ

Yemen’de Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti ilk tesis edilmeye başlandığı dönemden itibaren çeşitli tehditlerle karşılaşmıştır. Özellikle yerel isyanların bastırılması çok defa yüksek insan ve lojistik kayıplarla gerçekleşebilmiştir. Ancak özellikle İngilizlerin Aden’e yerleşmesinden sonra buradaki Osmanlı hâkimiyeti güçlendirilmeye çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında San’a merkezli Yemen Zeydi bölgesinin imamı İmam Yahya ile ittifak oluşturulmuş ve bu durum savaş sonu ve hatta Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra da olumlu bir iletişim olarak devam etmiştir. Devletlerarası ilişkileri betimlerken coğrafyanın etkisi yadsınamaz bir önem arz etmektedir. İmparatorlukların sonunu getiren I. Dünya Savaşı Anadolu’da ana unsurunu Anadolu halkının oluşturduğu Türk ulus devletini doğuşunun da başlangıcı olmuştur. Artık Yemen ile fiziki/coğrafi bir irtibatın kalmaması jeopolitik bir değişimi de zorunlu kılmıştır. Aslında Mondros Mütarekesi’nden Lozan Antlaşması’nın imzalanmasına kadar geçen sürecin Türk-Yemen ilişkilerinde hukuki belirsizlik sürecine işaret ettiği düşünülse de fiilen I. Dünya Savaşı’nın uzantısı olan meselelerin çözümlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Savaş sonrasında burada kalan/kalmak zorunda olan Osmanlı askerlerinin ve ailelerinin durumları bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu süreçte Yemen’deki Osmanlı algısının İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin yönlendirdiği bir siyasetle değil daha çok burada bulunan etkili Osmanlı görevlilerinin (Mahmud Nedim Paşa gibi) faaliyetleriyle alakalı olduğu, dönemin resmi belgelerinden anlaşılmaktadır.

Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Türkiye’nin anti-revizyonist dış politik tavrı ve uzun savaş yıllarının yarattığı yıkıntıları ortadan kaldırmaya odaklanan yönetim anlayışı uzak-yakın İslam coğrafyasına sırt dönmek amacını taşııyordu. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa’nın dış politika anlayışının gerçekçi bir yansıması ve bölgesel dostluk antlaşmalarının bir örneği olarak 1929 yılında Hicaz ve Necid mülhakatı ile bir dostluk antlaşması imzalanmıştı. Ancak bu antlaşmaya Yemen dâhil olmamıştı. Diğer taraftan Yemen ile Suudiler ve İdrisî bölgesi arasında yaşanan çatışmalar ve askerî-siyasî gelişmeler yakından takip edilmişti. Diplomatik temsil açısından Yemen’deki Türk elçiliğinin tesisinin oldukça geç gerçekleşmesi bölgede uzun süren istikrarsızlıklarla ilgiliydi. Yine de Yemen’de Osmanlı/Türk etkisi başta ordu düzenlemesinde olmak üzere hissedilmiştir. Bugün de Yemen’de ayakta olan pek çok Osmanlı kültür mirası imparatorluğun etki/yetki sahasını göstermeye devam etmektedir.

KAYNAKLAR**ARŞİVLER****Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, İstanbul/Türkiye

BEO, 4662/349609, DH.İ.UM., 19-14/1/50, DH.İ.UM.EK., 64/55, DH. EUM. 4. Şb. 4/4-3, HR.İM., 23/16, HR.İM, 38/8, HR.İM., 93/54, MV, 220/60, MV, 220/187, MV, 223/139, MV 231/236.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara/Türkiye

030.10.00/24.18.15, 030.10.0/80.529.22, 030.10.0/258.737.23, 030.10.0/258.740.18, 030.10.0/259.742.16, 030.10.0/259.744.20, 030.10.0/260.748.21, 030.10.0/260.748.22, 030.10.0/260.748.23, 030.10.0/260.748.24, 030.10.0/260.750.13, 030.10.0/260.751.9, 030.10.0/260.751.19, 030.10.0/260.751.20, 030.10.0/266.795.8. 030.11.1.0/110.4.16.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi, Ankara/Türkiye

BDH K: 5119, D: 21, F: 6/5, F: 8, K: 5119, D: 21.

İSH 30/44, İSH, 48/66.

The National Archives, Kew-Londra/İngiltere

FO 371/2478, FO 141/464/5.

CAB, 24/39/20. CAB, 24/154.

British Library

IOR/L/PS/11/155, S. 108-110.

HATIRATLAR, TETKİK ESERLER

Abdulgani, Seni, **Yemen Yolunda**, Matba'a-i Ahmed İhsan, İstanbul 1325/1909.

Akşin, Abdülhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara 1991.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, C VI. Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1978.

Dresch, Paul, **A History of Modern Yemen**, Cambridge University Press,

Cambridge 2000.

Duysak, Cabir, **Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Ehiloğlu, Zeki, **Yemen'de Türkler**, Kitabevi, İstanbul 2001.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), TTK Yay., Ankara .

Fadl al-Maghafi, **More than just a boundary dispute: the regional geopolitics of Saudi-Yemeni relations**, School of Oriental and African Studies, University of London, PhD. Thesis, 2012.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli**, (Yay.Haz. Nuri Akbayer), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 40-95.

Gönlübol, Mehmet ve SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938**, Ankara 1990.

Güngör Selahattin, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1937.

Ingrams, Doreen, INGRAMS Leila, **Records of Yemen**, Vol. VI, VII, VIII, Archive Edition, 1993.

Jacob, Harold F., **Kings of Arabia, The Rise and Set of the Turkish Sovereignty in the Arabian Peninsula**, Mills&Boon Ltd., London, 1923.

Kostiner Joseph, **The Making of Saudi Arabia 1916-1936. From Chieftaincy to Monarchical State**, Oxford University Press, New York, Oxford 1993.

Kuehn, Thomas, **Empire, Islam, and Politics of Difference. Ottoman Rule in Yemen, 1849- 1919**, BRILL, Brill, Boston 2011.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2008.

Leatherdale, Clive, **Britain and Saudi Arabia 1925-1939**, The Imperial Oasis, Frank Cass and Company Ltd., London 1983.

Mahmud Nedim Bey, **Arabistan'da Bir Ömür. Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?**, (Derleyen: Ali Birinci), İSİS Yay., İstanbul 2001.

Oran Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yay., İstanbul, 2012.

Öke Mim Kemal, KARAMAN, M. Lütfullah, **Adı Yemen'dir... Belgelerle Milli Mücadele Dönemi'nde Yemen'deki Son Osmanlıların Hikayesi**, Ufuk Yay., İstanbul 2003.

Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mandası İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, ATAM Yay., Ankara 2004.

Sert, Serap, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Yavuz, Hulusi, **Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517-1571)**, İstanbul 1984.

Yeşilyurt, Yahya, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)**, Atatürk Üni. Sosyal Bil.Ens.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

SÜRELİ YAYINLAR

"An Idrisi Success in the Yemen", **The Times**, 31 Ocak 1921.

"British Mission Captured", **The Times**, 19 Eylül 1919.

"Captives of the Arabs. British Party's Experiences in the Yemen", **The Times**, 9 Nisan 1920.

"Yemen Meb'us Nazırları", **Tevhid-i Efkâr**, 23 Haziran 1339/1923.

"Yemen Mission Safe", **The Times**, 18 Aralık 1919.

"Yemenliler Meclisimize Meb'us Gönderecekler", **Tevhid-i Efkâr**, 20 Haziran 1339/1923.

"Yemenlilerin Hilafet-i İslamiyeye Sadakat ve merbutiyetleri", **Sebilürreşad**, 24 Haziran 1338.

Al-maanı Abed al-Razzak, Saleh Alsharari, Hussein Mohafzah, "The Relationships between Saudi Arabia and the Idrisids Princes though Protectorate (Mecca) Agreement, 1926AD: An Analytical Study", **Asian Culture and History**, Vol. 6, No. 1, 2014, s.94-99.

Ayışığı, Metin, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 4-8 Ekim 1999, C III, III. Kısım, TTK Yay., Ankara 2002, s. 1998-2003.

Baldry, John, "Anglo-Italian Rivalry in Yemen and 'Asir 1900-1934'", **Die**

Welt des Islams New Series, Vol. 17, 1/4, (1976-1977), s. 155-193.

Baldry John, “The Powers and Mineral concessions in the İdrisi Imamate of Asir 1910- 1929”, **Arabian Studies**, II, Ed. R.B.Serjeant, R.L. Bidwell, s. 76-107.

Blumi, Isa, “İmam Olmak: I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Yemen’de İmparatorluk ve İktidar Macerası”, **Yeni Türkiye**, Ortadoğu Özel Sayısı, C 85, s. 734-746.

Bostan, İdris, “Yemen Osmanlılar Devri”, **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s. 406-410.
Cumhuriyet, 15 Şubat 1930.

Fattah Khaled, “A Political History of Civil Military Relations in Yemen”, **Alternative Politics, Special Issue I**, 25-47, November 2010, s. 25-47.

Goldberg Jacob, “The Origins of British-Saudi Relations: The 1915 Anglo-Saudi Treaty Revisited”, **The Historical Journal**, 28(3), s. 693-703.

Gökalp, Yusuf, “Zeydiyye”, **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s. 331.

Gülsoy, Ufuk, “Yemen Demiryolu Projesi”, **Yeni Türkiye**, Ortadoğu Özel Sayısı, S. 85, s. 721-733. KURT, Halil, “Yemen Fiziki ve Beşeri Coğrafya”, **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s. 400-401.

Löfgren O., “Aden”, **EI2**, Vol. 1, s. 180-182.

Öz, Mustafa, “Mütevekkil-Alellah, Yahya Hamidüddin”, **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 215-216.

Polat, Ü. Gülsüm, “Changes in state-society relations from the First World War to the National Independence Struggle”, **Turkish Historical Review**, 3 (2012), s. 19-41.

Polat, Ü. Gülsüm, “Milli Mücadele Sürecinde Mısır ile Kurulan Bağ ve “Kemalist Propaganda” Algısı”, **Akademik Ortadoğu**, C 8, S 1, 2013, s. 51-70.

Rouaud, A., “Yahya b. Muhammad”, **EI2**, XI, s. 247-248.

TBMM.ZC., Devre II, C 7, Ankara 1970.

Sert, Serap, “Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen Osmanlı Valisi Mahmud Nedim Bey’in Yemen’deki Faaliyetleri”, **Gazi Akademik Bakış, Ortadoğu Özel Sayısı**, C 19, S. 18, Yaz 2016, s. 121-140.

Tomar, Cengiz, “Yemen Tarih-Osmanlılara Kadar”, **DİA**, C 43, İstanbul 2013, s.412-414.

Tripodi, Christian W.E., “The Foreign Office and Anglo Italian Involvement in the Red Sea and Arabia, 1925- 28”, **Canadian Journal of History**, Autumn 2007, 47/2, s. 209-234.

Yeşilyurt, Yahya, KIZILKAYA, Oktay, “Yemen Cephesi Komutanlarından Arif Bey’in Tihame Harekâtı Hakkında Askerî Raporu”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 25, Mayıs 2015, s. 81-95.

Yeşilyurt, Yahya, “Türk Halk Kültüründe Yemen Temalı Konular ve Yemen’de Türk Kültür Varlıkları”, **Yeni Türkiye**, Ortadoğu Özel Sayısı, S 85, s. 713-725.

ELEKRONİK KAYNAKLAR

<http://sana.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx>

<http://riyad.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>

<http://www.bagdat.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>

EKLER

Tevhid-i Efkâr, 20 Haziran 1923.

Tevhid-i Efkâr, 23 Haziran 1923.